

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA**

DEIVIDAS BARANAUSKAS
Istorijos specialybės
IV kurso studentas

1794 METŲ SUKILIMO ATMINTIS IR ATMINIMAI LIETUVOJE

Bakalauro darbas

Mokslinė vadovė prof. dr. R. R. Trimonienė

Darbas originalus – Deividas Baranauskas
(.....)

Šiauliai,
2015

TURINYS

ĮVADAS.....	3
1. T. Kosciuškos sukilimo aktualumas Lietuvos romantizmo istoriografijoje.....	14
2. T. Kosciuškos sukilimas kaip atminimo figūra tarpukario Lietuvos istoriografijoje.....	20
3. T. Kosciuškos sukilimo traktuotė sovietų Lietuvos istoriografijoje.....	25
3.1 T. Kosciuškos sukilimo traktuotė sovietų Lietuvos istoriografijoje iki 8-ojo dešimtmečio.....	25
3.2 T. Kosciuškos sukilimo traktuotė sovietų Lietuvos istoriografijoje nuo 8-ojo dešimtmečio.....	31
4. T. Kosciuškos sukilimo atmintis istoriografijoje ir mokykliniuose vadovėliuose Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo.....	39
4.1 T. Kosciuškos sukilimo atmintis istorikų darbuose.....	39
4.2 T. Kosciuškos sukilimo atmintis mokykliniuose vadovėliuose.....	43
IŠVADOS.....	48
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	50
SANTRAUKA.....	54
SUMMARY.....	55

IVADAS

Temos aptarimas. 1794 m. sukilimas šiandien yra pakankamai gerai ištirtas (t.y. jo priežastys, eiga, rezultatai). Sukilime dalyvavę lenkai ir lietuviai siekė bendro tikslo – atkurti nepriklausomybę (paremtą Gegužės 3 d. konstitucija) nuo šalia egzistavusių ir ATR valstybę pasidalinusių absoliutinių monarchijų.

Iš Vakarų Europos kilę nauji atminties kultūros tyrinėjimai ir šios srities istoriografija leidžia naujai pažvelgti į šį sukilimą per atmintį ir atminimus Lietuvoje. Kaip žinia, atminties kultūra negali būti nepolitiška. Dėl šios priežasties Tado Kosciuškos sukilimas, kaip atminties „figūra“, labiausiai liečia lenkų–lietuvių santykius šiandienos politikoje (taip pat ir akademinėje arenoje), pasipriešinimą agresoriui Rusijai. Šis sukilimas, kuris, manau, turėtų simbolizuoti lenkų ir lietuvių vienybę, to šiuo metu neatlieka. Šio sukilimo išraiškos forma (arba idėja) ir svarba lietuvių atmintyje nebuvo ir nėra gerai įtvirtinta ir suaktualizuota. Dėl šios priežasties, tyrinėdamas šią temą, bandysiu aiškintis, kaip kito lietuvių atminties kultūros dalis (t.y. istorinė sąmonė) apie šį sukilimą skirtingais laikotarpiais.

Temos pavadinime esantį terminą „atmintis“ traktuojau ir suvokių kaip atminties kultūrą (arba kultūrinę atmintį), kurią teoriškai aprašo Jan Assman (pateikiu „istoriografija“ dalyje), o „atminimą“ suvokių kaip ankstesnėse epochose funkcionavusią atminties kultūrą, kuri yra praradusi kultūrinį politinį aktualumą, tačiau iki šiol turi stiprų poveikį visuomenės orientacijai dabartyje (pagal Alvydą Nikžentaitį).

Noriu akcentuoti, jog šis darbas yra istoriografinis, todėl istorikų darbus apie sukilimą laikau šaltiniais ir įtraukiu į šaltinių sąrašą. Taigi nagrinėsiu 1794 m. sukilimo ne visas atminties apraiškas, o tik per istorikų darbus ir mokyklinius vadovėlius.

Šiame darbe bus vietų, kur 1794 m. sukilimą įvardinsiu kaip T. Kosciuškos sukilimo atminties arba atminimo „figūrą“ (šiuo terminu noriu nurodyti, jog šis sukilimas yra kaip atskira atminties ar atminimo kultūros dalis, atsispindinti istorinėje sąmonėje, kuri formuojama per istorikų darbus ir vadovėlius).

Istoriografija. Didžiausią įtaką atminties kultūros tyrimams padarė užsienio autoriai. Vienas iš žymiausių atminties kultūros teoretikų ir tyrėjų Jan Assmann išplėtojo sociologo Maurice Halbwachs'o suformuluotą kolektyvinės atminties teoriją. J. Assmann pasiūlė kolektyvinę atmintį

skirstyti į komunikacinę ir kultūrinę atmintis. Komunikacinė atmintis, pasak jo, susijusi su išgyventa iš kartos į kartą arba socialinės grupės rėmuose perduodama patirtimi (ši atmintis absoliučiai susijusi su kasdienybe), o kultūrinė atmintis yra atsieta nuo kasdienybės ir susieta ne su dabar gyvenančiųjų patirtimi, bet su fiksuotais praeities vaizdiniais tolimoje praeityje. Teoretikas pažymi, jog kultūrinės atminties teorija susijusi su trimis poliais – atmintimi (susieta praeitis), kultūra ir grupe (visuomene). Nurodoma kultūrinės atminties charakteristika: ši atminties rūšis patikslina grupės tapatybę, išsaugodama jai reikalingas žinias šiam veiksmui atlikti; ji geba rekonstruoti praeitį, remiantis atminties figūromis bei žinių gausa; ji pasižymi organizuotumu – institucionalizuota formalizacija; priklauso nuo specializuotos praktikos; jai būdinga simbolinė sankloda¹.

Žymi atminties tyrėja profesorė Aleida Assmann nepripažįsta „kolektyvinės atminties“ termino ir vietoj jo įveda „socialinę atmintį“. Pasak jos, ji nuolat kinta, gali net išnykti (išnykus individams), ji vientisa gali būti tik esant sociumų kartai. Tą kartą lemia, vienija bendra istorinė patirtis, tikėjimas tais pačiais dalykais, vertybėmis. Ji išskiria politinę atmintį, kuria siekiama kurti visuminį, vientisą vaizdą. Ši atminties forma labiausiai skiriasi nuo individualios ir socialinės atminties, tačiau turi daug panašumų su kultūrine atmintimi: jos abi turi būti įkūnytos per ilgalaikius simbolius, materialines reprezentacijas. Jos siekia tapti amžinomis. Jos kuriamos bendradarbiaujant skirtingoms kartoms².

Dar vienas žymus atminties kultūros tyrinėtojas – Pierre Nora išskiria naują terminą „atminties vietą“ kaip elementą, esantį tarp atminties ir istorijos. Atminties vieta gali būti istorinis įvykis, asmuo ar mitinis personažas, netgi sąvoka. P. Nora teigia, jog atmintis ir istorija dabar yra absoliučiai opoziciški vienas kitam; istorija nuolat os įtariai žiūri į atmintį, ir jos tikrasis tikslas yra ją suspausti ir sunaikinti³.

Kadangi Vakarų Europos atminties tyrimų istoriografija yra gana plati, toliau jos nenagrinėsiu: ji aptarta knygos „Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo:

¹ Assmann J., *Collective Memory and Cultural Identity*, *New German Critique*, 1995, Nr. 65, p. 125-133.

² Assmann A., *Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past*, *Performing the past: Memory, History and Identity in modern Europe*, sudaryt. K. Tilmans, Frank van Vree, Jay Winter, Amsterdam, 2010, p. 40-44.

³ Nora P., *Between Memory and History*, *Representations* 26, California, 1989, p. 7-24.

atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje“ įžangoje⁴ ir šiek tiek knygos „Kas laimėjo Žalgirio mūšį?“ pratarinėje⁵.

Lietuvoje atminties tyrimų srityje pasistūmėjo į priekį keturi istorikai – Darius Staliūnas, Dangiras Mačiulis, Alvydas Nikžentaitis ir Vasilijus Safronovas. D. Staliūnas parašė knygą⁶, kurioje 1863-1864 m. sukilimas tiriamas kaip lietuvių atminties vieta. Knygoje atskleidžiama, kodėl ir kaip keitėsi šio įvykio vertinimas lietuvių istoriniame naratyve, t. y. kokios pasaulėžiūrinės paradigmos nulėmė šią tema rašiusių autorių nuostatas, kaip atmintį apie sukilimą, jo epizodus ar sukilėlius bandoma instrumentalizuoti masių nacionalizacijos ar sovietizacijos procese, kaip visuomenė priima šį simbolį.

D. Mačiulio ir jo komandos parašytoje knygoje⁷ atskleidžiama, kaip ir kodėl kito Žalgirio mūšio vaizdinys Vidurio ir Rytų Europoje: kaip lenkiškoje tradicijoje jis turėjo padėti sureikšminti lenkų ir Jogailos vaidmenį, kaip lietuviai pergalę priskyrė Vytauto sumanumui ir drąsai, o sovietiniai ideologai siekė šį istorinį mūšį paversti amžinu brolišku sovietinių tautų draugystės įrodymu. Veikale šis mūšis tiriamas kaip atminties vieta XV–XVIII a., XIX a., tarpukariu, Antrojo pasaulinio karo metais ir sovietmečiu, analizuojant skirtingų epochų istorinius naratyvus, įvairiausias mūšio interpretacijas.

A. Nikžentaicio veikale⁸ tiriamas Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse. Autorius bando konkrečiais pavyzdžiais parodyti, kaip lietuviai ir lenkai dėl nacionalistinės ideologijos tapo nedraugais. Istorikas tiria Vytauto kultą Lietuvoje XV–XX a. ir jo atspindžius paminkluose, Žalgirio mūšio vietą lietuvių visuomenės istorinėje sąmonėje, Jogailos figūros atmintį abiejuose visuomenėse jo paties gyvenamuoju laikotarpiu, tautinius mitus kaip atminties vietas Lietuvoje ir Vidurio Europoje.

Mano darbas yra istoriografinis, tad neišsiversčiau be sovietmečio lietuvių istoriografijos tyrinėjimų, kuriuos pateikia Aurimas Švedas⁹. Autorius knygoje analizuoja istorijos mokslo bei preitės tyrinėtojų situaciją 1944–1985 m., keldamas klausimus, kaip veikė istorinę realybę simuliuojantys sovietų politikos mechanizmai, kokius Lietuvos praeities siužetus ir laikotarpius pastarųjų veikla išdarakė labiausiai, kas iš istorikų ideologinio preso smūgių akivaizdoje palūžo, o

⁴ *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 7-24.

⁵ Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D., *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?*, Vilnius, 2012, p. 7-11.

⁶ Staliūnas D., *Savas ar svetimas paveldas? 1863-1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius, 2008.

⁷ Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D., *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?*, Vilnius, 2012.

⁸ Nikžentaitis A., *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002.

⁹ Švedas A., *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944-1985)*, Vilnius, 2009.

kas išdrįso nemeluoti. Istorikas knygoje nagrinėja, kaip formavosi sovietinė lietuvių istoriografija. Taip pat pasitelkiau Alfredo Bumblauskos straipsnį¹⁰, kuriame kalbama apie konfliktus sovietinėje istoriografijoje, kurie slypėjo po išoriškai deklaruojama istoriografijos marksistine ar marksistinė-leninine orientacija, akivaizdžiausiai besireiškiančia privalomomis nuorodomis į „klasikų“ veikalus. Straipsnyje istorikas tęsia Zenono Ivinskio pradėtą sovietinės istoriografijos analizę.

Tyrime turėjau paliesti istorijos politikos problemą. Labai pravertė Simonos Merkinaitės ir Vytauto Radžvilos straipsnis¹¹, kuriame, remiantis atlikto empirinio Lietuvos mokyklose naudojamų mokomųjų priemonių tyrimo rezultatais, siekiama valstybinės istorijos politikos požiūriu atskleisti ir įvertinti vadovėliuose pateikiamo istorinio pasakojimo būklę ir jos keliamus iššūkius šiai politikai.

Rašant darbą negalėjau išsiversti be straipsnių rinkinio¹² apie istorinę sąmonę, nes pastaroji tiesiogiai susijusi su atminties kultūra. Rinkinyje spausdinami vokiečių istorijos profesoriaus Jorno Rūseno trys straipsniai, skirti istorijos didaktikos, istorijos mokymosi ir istorinės sąmonės ontogenezės problemoms. Alfredas Bumblauskas nagrinėja akademinės istorijos ir istorinės didaktikos sankirtą, istorijos mokslo struktūrų sampratų permainas, o Irena Šutinienė – tautos istorijos mitus Lietuvos gyventojų sąmonėje.

Atliekant tyrimą rėmiausi Nortauto Statkaus teoriniu veikalu¹³, kuriame analizuojamas dabartinis teorinis etninių reiškinių prigimties diskursas. Aptariami primordialistinis ir etnosimbolistinis požiūriai, ekonomistinės ir sociobiologinės etniškumo teorijos. Taip pat nagrinėjama, kaip įvairių pakraipų autoriai bando nustatyti tikslią nacionalizmo ir nacijų susiformavimo chronologiją bei priežastis, apibrėžti etninių reiškinių istorinės raidos fazes ir veiksnius.

Kadangi rašant šį darbą turiu remtis nauja atminties kultūros tyrimų istoriografija Lietuvoje, pasinaudojau 2011 m. išleista atminties kultūros tyrimų knyga¹⁴, kurioje aptariamos atminties kultūros Lietuvoje transformacijos XX–XXI a. pradžioje, jos raiška urbanistinėse erdvėse, pateikiama kaimyninių šalių atminties kultūros apžvalga ir pristatomos praeities naudojimo užsienio

¹⁰ Bumblauskas A., Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija?, *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, sudaryt. A. Bumblauskas, N. Šepetytys, Vilnius, 1999, p. 102-120.

¹¹ Merkinaitė S., Radžvilas V., Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema, *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*, Vilnius, 2011, p. 113-165.

¹² *Švietimo studijų sąsiuvinis*, sudaryt. A. Poviliūnas, 1997, Nr. 2.

¹³ Statkus N., *Etniškumas ir nacionalizmas*, Vilnius, 2003.

¹⁴ *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011.

politikoje ypatybės. Knyga sudaryta iš straipsnių, kuriuos parašė ne tik tyrėjai ir mokslininkai iš Lietuvos. 2013 m. išėjo dar vienas panašus darbas¹⁵, kuriame pagrindinis tyrinėjimo objektas – miesto atminties kultūra, atminties funkcionavimas urbanistinėse erdvėse, istorijos politikos įtaka Lietuvos bei kaimyninių kraštų visuomenėms. Iš šių abiejų darbų pagrinde remsiuosi A. Nikžentaičio straipsniais, nes jo tyrimai apie atmintį ir atminimo kultūras yra naudingi mano darbui. Be to, ir kitų autorių straipsniai suteikia papildomų teorinių žinių, kurias galėjau panaudoti.

Tyrimė, „paliečiant“ lietuvių romantizmo epochą, kaip teorine medžiaga pasinaudojau Vytauto Berenio straipsniu¹⁶. Jame aiškinamasi, kaip Simonas Daukantas ir Juozas Jaroševičius suvokė istorinę Lietuvą, nagrinėjamas šių asmenybių gyvenimas ir istorinis palikimas, indėlis į lietuvių romantizmo istoriografiją. Taip pat pasitelkiau Sauliaus Žuko knygą¹⁷, kurioje pateikiama S. Daukanto biografija, jo gyvenimas ir kūryba. Labai pravertė S. Daukanto ir Teodoro Narbuto korespondencija¹⁸. Algirdas Šidlauskis savo straipsnyje¹⁹ bando išsiaiškinti Igno Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepciją, remdamasis tarp šios asmenybės ir T. Narbuto vykusios korespondencijos. Juozo Skiriaus straipsnyje²⁰ apžvelgiamas lietuvių požiūris į 1794 m. sukilimo vadą T. Kosciuską ir pateikiami jo kilmės bei tautiškumo priklausomybės vertinimai. Zenonas Ivinskis savo straipsnyje²¹ nagrinėja, kaip Lietuvos mokslas evoliucionavo nuo XIX a. pirmos pusės iki tarpukario Lietuvos. Mano darbui labai pravertė istoriko Andrea Griffante's straipsnis, kuriame analizuojama su kokiomis atminties vietomis lietuvių inteligentija susiejo valstiečio, kaip piliečio, ištakas XIX a. pab – XX a. pr. Straipsnyje tirama, kodėl lietuvių diskurse T. Kosciuska nesusilaukė didelių pasekmių kaip liaudies išlaisvinimo didvyris.

Tyrimo daliai, susijusiai su tarpukario Lietuva, pasitelkiau Valdo Selenio straipsnį²². Jame svarstoma, kaip vienas žymiausių tarpukario laikotarpio istorikų Adolfas Šapoka suprato savo ir kitų Lietuvos istorikų suformuluotą programą „rasti lietuvius Lietuvos istorijoje“, išsivaduoti iš „svetimųjų“ istoriografijos įtakos, supažindinti visuomenę su jos istorija. Straipsnyje trumpai aptarta A. Šapokos požiūris į istoriją, ieškoma jo bendrumo su kito žymaus jaunosios kartos istoriko

¹⁵ *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013.

¹⁶ Berenis V., Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1993, t. 5, p. 90-103.

¹⁷ Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988.

¹⁸ Daukantas S., *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996.

¹⁹ Šidlauskas A., Igno Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepcija, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 4, p. 103-109.

²⁰ Skirius J., XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tada Kosciuską, *Istorija*, 2011, t. 82, p. 47-54.

²¹ Ivinskis Z., Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, *Lietuvos katalikų mokslo akademija, Suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 3, p. 320-341.

²² Selenis V., Adolfas Šapoka ir nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo programa „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Istorija*, 2008, t. 71, p. 13-21.

Zenono Ivinskio mintimis, keliami klausimai, kokius lietuvius A. Šapoka ragino rasti Lietuvos istorijoje ir kodėl toks raginimas buvo aktualus tuometinio Lietuvos istorijos mokslui.

Šaltiniai. Pirmiausia norėčiau aptarti istorikų darbus, susijusius su romantizmu. Juozapo Albino Herbačiausko veikale²³ bandomos dėstyti lietuvių tautos (kalbos, kultūros) savarankiškumo idėjos, išaukštinami lietuvių švietėjai, tautinio atgimimo šaukliai. Autorius akcentuoja visų, tikrai lietuvių tautą sudarančių, luomų sąjungos būtinumą; aptariama lenkų–lietuvių istorinės unijos problema. Simonas Daukantas žymioje knygoje²⁴ bando pavaizduoti lietuvių tautos charakterį, apibūdinti senovės lietuvių materialinį ir dvasinį gyvenimą, visuomeninę santvarką. Tyrime pasitelkiau Mečislovo Davainio–Silvestravičiaus, prisidengusio slapyvardžiu Veveris, 1883 m. „Aušroje“ paskelbtu straipsniu²⁵, kuriame jis remiasi lenkų kalba paskelbtu generolo T. Kosciuškos 1784 m. rašytu laišku, kur pastarasis pažymi savo lietuvišką kilmę.

Dabar prieisiu prie tarpukario Lietuvos istorikų darbų. Istorikas Ivanas Lappo savo darbe²⁶ nagrinėja istorinės Lietuvos ir Lenkijos susijungimo literatūrą, visą Liublino unijos eigą ir laikotarpį po šios unijos iki ATR padalijimų. Istoriko Mykolo Biržiškos knygelė²⁷, skirta vien tik detaliam aprašyti 1794 m. sukilimą, buvo labai naudinga mano darbui.

Rašant darbą teko pasitelkti sovietų Lietuvos istorikų darbus. Juozo Žiugždos ir jo komandos parašytame veikale²⁸ nagrinėjama Lietuvos socialinė–ekonominė, politinė ir kultūrinė raida nuo seniausių laikų, klasinės visuomenės atsiradimas, feodaliniai santykiai, baudžiavinės santvarkos irimas ir kapitalizmo formavimasis. Nušviečiamas darbininkų judėjimas, 1905–1907 m. revoliucija, Pirmojo pasaulinio karo ir Vasario buržuazinės–demokratinės revoliucijos įvykiai. Broniaus Vaitkevičiaus knygoje²⁹ nagrinėjami tokie pat aspektai. M. Jučo ir jo komandos parašytame veikale³⁰ aptariamos temos nuo baltų genčių susidarymo iki Klaipėdos krašto ekonominės ir kultūrinės padėties vokiečių valdžioje. Pasitelkiau kaip priešpriešą sovietų Lietuvos istorikų darbams JAV lietuvių istoriko Algirdo Budreckio straipsnį³¹, kuriame aprašomas 1794 m. sukilimo istorinis kontekstas bei pati sukilimo eiga.

²³ Herbačiauskas J. A., *Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu*, Vilnius, 2001.

²⁴ Daukantas S., *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Čikaga, 1954.

²⁵ Vaversis, Tadeusz Kasciuszka buvo Lietuvininkas, *Auszra*, 1883, Nr. 5, p. 136-138.

²⁶ Lappo I., *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1932.

²⁷ Biržiška M., *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius, 1919.

²⁸ Žiugžda J., Jablonskis K., Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1971 metų I*, Vilnius, 1957.

²⁹ Vaitkevičius B., Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų I*, Vilnius, 1985.

³⁰ Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V., *Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988.

³¹ Budreckis A., Kosciuškos sukilimas Lietuvoje, *Karys*, 1965, Nr. 9, p. 258-266.

Šioje vietoje aptarsiu panaudotus nepriklausomos Lietuvos istorikų darbus. Istorikas Rimantas Jastas straipsnyje³² nagrinėja 1794 m. sukilimo reikšmę Lietuvai. Pasitelkiau Zigmanto Kiaupos straipsnį³³, kuriame aptariama XVIII a. paskutiniu metu ketvirčiu ATR vykusių reformų genezė ir jų reikšmė valstybės bei visuomenės gyvenimui. Eduardas Brusokas savo straipsnyje³⁴ atskleidžia Vilniaus magistrato ir miestiečių veiklą 1794 m. sukilime, nagrinėja miestiečių įnašą į Vilniaus gynybą ir kaip jie dalyvavo ginkluotose susirėmimuose, be to, lygina Vilnių su kitais ATR miestais. Zigmanto Kiaupos ir jo komandos parašyta knyga³⁵ aprėpia laikotarpį nuo lietuvių tautos ir valstybingumo ištakų iki Lietuvos panaikinimo 1795 m. Knygoje akcentuojami svarbiausi atskirų istorinių laikotarpių tautos ir istorinės Lietuvos valstybės vidaus bei užsienio visuomenės politinės raidos momentai, atskleidžiamas lietuvių valstybingumo susiklostymo fenomenas, parodomi šį visuomenės politinės intelektualinės brandos procesą lėmę bei lydėję socialiniai, konfesiniai ir kultūriniai reiškiniai. Alfredo Bumblauskos straipsnyje³⁶ nagrinėjama Gegužės 3-iosios konstitucijos istorinė reikšmė ir vieta istorinėje atmintyje, lietuvių istorinės atminties modelis, kuris atspindi ilgą Lietuvos kelią prie šios Konstitucijos. Prie šaltinių kategorijos taip pat pridėtu istoriko Andrea Griffante' s straipsnį³⁷ (tai tas pats straipsnis, kurį esu pridėjęs prie „istoriografijos“), nes jame 1794 m. sukilimas nagrinėjamas per atminties prizmę – tokiu būdu istoriko keliamos idėjos bei straipsnyje pateikiama tyrimo medžiaga yra reikalinga mano tyrimui. Taip pat pasinaudojau naujausia Egidijaus Aleksandravičiaus knyga³⁸, kurioje autorius, pasitelkdamas moksliskai pagrįstus faktus, įvairialypius istorijos ir literatūros šaltinius, nagrinėja lietuvių tautos migraciją nuo seniausių laikų iki mūsų dienų.

Dabar norėčiau aptarti visus darbe nagrinėtus vadovėlius. Rašant darbą panaudojau skirtingo laikmečio Lietuvos istorijos vadovėlius. Vadovėlis „Laikas“³⁹ apima laikotarpį nuo Apšvietos epochos iki XIX a. Italijos suvienijimo; jame įeina tokios mokymosi temos kaip JAV susikūrimas, Didžioji Prancūzijos revoliucija, temos susijusios su ATR nuopoliu ir žlugimu, Napoleono epocha, Lietuva Rusijos carų valdžioje, Tautų pavasariu.

³² Jastas R., 1794 metų sukilimo reikšmė Lietuvai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1994, p. 6-7.

³³ Kiaupa Z., Sužlugytos pertvarkos metas Lietuvoje XVIII amžiaus pabaigoje, *Acta academiaeartium Vilnensis*, 2004, t. 32, p. 9-15.

³⁴ Brusokas E., Už vientisą ir laisvą Respubliką: Vilniaus miestiečiai 1794 metų sukilime, *Darbai ir Dienos*, 2004, t. 37, p. 149-180.

³⁵ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000.

³⁶ Bumblauskas A., Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 41-67.

³⁷ Griffante A., Savo valstiečių bei ieškant. Dėl valstiečių simbolinio įpilietinimo Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr., *Istorija*, 2014, t. 93, Nr. 2, p. 59-77.

³⁸ Aleksandravičius E., *Karklo diegas*, Vilnius, 2013.

³⁹ Kapleris I., Meištas A., *Laikas 9 kl. I dalis*, Vilnius, 2006.

Mindaugo Tamošaičio istorijos vadovėlis⁴⁰ apima laikotarpį nuo baltų genčių ir Lietuvos valstybės susikūrimo iki ATR žlugimo. Vadovėlyje pateikiamos temos, susijusios su LDK krikšto priėmimo laikotarpiu, Vytauto Lietuva, Liublino unija, didieji geografiniai atradimai ir Apšvietos amžius bei jo atspindžiai ATR.

Rūsčio Kamuntavičiaus ir jo komandos istorijos vadovėlis⁴¹ apima laikotarpį nuo Lietuvos priešistorės iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Vadovėlyje yra tokie skyriai kaip pagoniškoji Lietuvos valstybė, Jogailos ir Vytauto Lietuva, personalinių unijų su Lenkija laikotarpis, kai kurie skyriai skirti ATR laikotarpiui, Lietuva carų valdžioje, spaudos draudimo laikotarpis Lietuvoje, Lietuva 1905–1914 m. ir 1918–1940 m., SSRS ir Vokietijos okupacijos.

Broniaus Makauskos vadovėlis⁴² apima laikotarpį nuo baltų genčių iki ATR žlugimo. Temų spektras labai platus – pateikiamos temos, susijusios su Mindaugo, Gedimino ir Vytauto laikotarpiais. Toliau tęsiama Lietuvos valstybės ir visuomenės laikotarpiu nuo Vytauto iki Liublino unijos, visas ATR laikotarpis ir jos kultūrinis bei politinis gyvenimas. Toliau temos apima ATR žlugimą, Apšvietos amžių ir laisvės idėjų Europoje ir ir Lietuvoje sklaidą.

Labai pravertė du Arūno Gumuliausko vadovėliai. 1989 m. vadovėlyje⁴³ pateikiamos temos nuo pirmykštės bendruomeninės santvarkos Lietuvos teritorijoje iki Lietuvos valstybės situacijos 1940 m. Naujesniame 1993 m. vadovėlyje⁴⁴ temos apima laikotarpį nuo baltų genčių iki Lietuvos situacijos XX a. pradžioje.

Taip pat nagrinėjau sovietų Lietuvos istorijos vadovėlius. Juozo Jurginio ir Vytauto Merkio vadovėlyje⁴⁵ temos prasideda nuo pirmykštės bendruomeninės santvarkos Lietuvos teritorijoje ir baigiasi ties Lietuvos kultūra 1861–1917 m. Toks pat turinys yra Mečislavo Jučio ir V. Merkio vadovėlyje⁴⁶. Boriso Aleksandrovičiaus Rybakovo vadovėlyje⁴⁷ pateikiamos temos apie SSRS tautų istoriją, žinoma, didžiausias dėmesys skiriamas Rusijos istorijai. Temos prasideda nuo pirmykštės bendruomeninės santvarkos ir baigiasi ties kapitalistinių santykių raida Rusijoje XVIII a. antroje pusėje. A. Šestakovo vadovėlis⁴⁸ taip pat skirtas aprašyti SSRS tautų preitį, pagrindinį dėmesį

⁴⁰ Tamošaitis M., *Istorijos vadovėlis 11 kl.*, Vilnius, 2010.

⁴¹ Kamuntavičius R., Kamuntavičienė V., *Lietuvos istorija 11-12 kl.*, Vilnius, 2000.

⁴² Makauskas B., *Lietuvos istorija 11-12 kl.*, Vilnius, 2006.

⁴³ Gumuliauskas A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989.

⁴⁴ Gumuliauskas A., *Lietuva: nuo valstybės susikūrimo iki valstybės atkūrimo*, Vilnius, 1993.

⁴⁵ Jurginis J., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei*, Kaunas, 1972.

⁴⁶ Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija 7-9 kl.*, Kaunas, 1982.

⁴⁷ Rybakovas B., *TSRS istorija VIII klasei*, Kaunas, 1988.

⁴⁸ Šestakovas A., *TSRS istorija trumpasis kursas*, Kaunas, 1954.

skiriant Rusijai. Juozo Jurginio vadovėlyje⁴⁹ glaustai ir nuosekliai išdėstomi visi svarbiausi lietuvių tautos istorijos įvykiai, iškeliant jų dėsningumą. Temos prasideda nuo pirmųjų žmonių įsikūrimo Lietuvos teritorijoje ir baigiasi ties LSSR sukūrimu, valstybės pokariniu laikotarpiu.

Darbai buvo svarbus tarpukario Lietuvos Vandos Daugirdaitės Sruogienės istorijos vadovėlis⁵⁰, kurio įvade pateikiama teorinė medžiaga apie tai, kas yra istorija, kaip skaičiuojame laiką, informacija apie pirmykštį žmogų. Temos prasideda nuo seniausių Lietuvos gyventojų ir baigiasi ties Klaipėdos krašto sugražinimu Lietuvai. Taip pat pasinaudojau Adolfo Šapokos veikalu–vadovėliu⁵¹, skirtu visuomenei ir mokykloms. Knygoje temų spektras labai platus. Pradžioje pateikiamos autoriaus mintys apie tautos istorijos mokymosi tikslus, apie šaltinius mūsų praeičiai pažinti, apie Lietuvos istorijos mokslą. Temos prasideda nuo aiškių kilmės ir baigiasi ties 1926 m. gruodžio 17 d. perversmu. Knygos gale istorikas aprašo lietuvių emigracijoje, JAV lietuvių, pačią emigracijos problemą.

Tyrimo problemos formulavimas. Tyrimo objektas – kaip istorikų darbuose ir vadovėliuose nagrinėjamas ir aprašomas sukilimas. Pagal šitą aprašymą reikia lyginti informaciją, stengtis išskirti, kas ir ką paminėjo. Aprašymų palyginimus susieti su vyravusia politine atmosfera tam tikru laikotarpiu Lietuvoje – tokiu būdu galima nustatyti, kokią svarbą įgyja 1794 m. sukilimas bendroje Lietuvos atminties kultūroje. Atliekant tokį tyrimą, neišvengiamai paliečiama istorijos politikos problema. Politikai kišasi į švietimo reikalus ir bando manimuliuoti visuomenės praeities vaizdiniais. Toks kišimasis liečia tiek akademinį istorikų tyrimus, tiek mokykloje pateikiamą istoriją. Šiuo aspektu noriu pagrįsti mokyklinių istorijos vadovėlių naudojimą savo darbe. Be to, akademinis ir mokyklinis lygis kokybiškai skirtingai formuoja atskirų visuomenės dalių istorinę sąmonę, kurioje subjektyviai yra suvokiamas 1794 m. sukilimas. Tyrime svarbu išsiaiškinti priežastis, kurios lemia T. Kosciuškos sukilimo aktualumą arba neaktualumą Lietuvos praeityje ir dabartyje; kodėl formuojasi(-vos) arba nesiformuoja(-avo) sukilimo atminties vieta, žvelgiant per istoriografinį tyrimą.

Temos aktualumas ir naujumas. Šios temos tyrimas yra svarbus šiuolaikinio istorijos mokslo kontekste, nes tema priskiriama atminties tyrimams, kurie ne per seniausiai pasirodė Lietuvoje iš Vakarų Europos. Tikrai norėčiau būti pirmasis, kuris tiria šį sukilimą atminties tyrimų plotmėje. Tokiu būdu galiu prisidėti prie atminties kultūros tyrimų istoriografijos aktualinimo šių dienų istorijos moksle. Ši tema atspindi mūsų istorinę atmintį, kurioje mūsų protėviai kartu su lenkais

⁴⁹ Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija*, Kaunas, 1957.

⁵⁰ Daugirdaitė Sruogienė V., *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1935.

⁵¹ Šapoka A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989.

(būdami viena politinė tauta) sukilo dėl nepriklausomybės ir tam tikrų vertybių. Atminties kultūros tyrimų kontekste šiuo istoriografiniu tyrimu padedu pamatus tolesniems 1794 m. sukilimo atminties tyrimams, panaudojant užsienio istoriografiją, arba tiems tyrimams, kurie būtų nukreipti į šio sukilimo materializuotas atminties vietas (pavyzdžiui, paminklai, gatvėvardžiai ir pan.). Akademinėje bendruomenėje dar niekas nesiryžo atlikti bent jau istoriografinio tyrimo šia tema, matyt, dėl to, kad jaučiamas svetimumas ir abejingumas šiam sukilimui. Pasitelkdamas šią temą, galėjau panagrinti, kaip šių dienų mokykliniuose istorijos vadovėliuose pateikiamas 1794 m. sukilimas ir „apskritai, kaip formuojama mokinio istorinė sąmonė. Tokiu būdu turėjau galimybę pateikti pastabų ir įžvalgų. Tad, kaip matome, tema aktuali ne tik akademinėi bendruomenei, bet ir žmonėms, kurie formuoja valstybės atminties politiką ir domisi istorijos didaktikos problematika.

Temos chronologinės ribos. Bakalauro darbo temos chronologinės ribos apima laikotarpį nuo XIX a. romantizmo laikotarpio iki XXI a. pr. (iki šių dienų), nes tik XIX a. buvo pradėtas minėti 1794 m. sukilimas Lietuvos istoriografijoje.

Tyrimo objektas. 1794 m. sukilimo atmintis ir atminimai Lietuvos istorikų darbuose ir mokykliniuose vadovėliuose.

Tikslas. Ištirti Lietuvos istoriografijoje 1794 m. sukilimo atminties ir atminimų formavimąsi Lietuvoje.

Uždaviniai. 1. Išnagrinti, kokie aspektai buvo 1794 m. sukilimo pabrėžiami ir aktualizuojami Lietuvos romantizmo ir XX–XXI a. istoriografijoje.

2. Sugretinant istorikų darbus su mokykliniais istorijos vadovėliais, išskirti 1794 m. sukilimo aprašymų ir interpretavimų panašumus bei skirtumus.

3. Išsiaiškinti, kokios priežastys lėmė 1794 m. sukilimo atminties vietas įsitvirtinimą arba neįsitvirtinimą bendroje Lietuvos atminties kultūroje skirtingais istoriniais laikotarpiais.

Tyrimo metodai. Šiame darbe naudoju lyginamąjį bei mokslinės literatūros ir šaltinių analizės metodą. Lyginamuoju metodu gretinu tiek istorikų darbuose, tiek mokykliniuose vadovėliuose sukilimo pateikimą. Taip pat šis metodas padeda man nušviesti, kokią padėtį užima 1794 m. sukilimas bendroje Lietuvos atminties kultūroje, lyginant skirtingus Lietuvos istorijos laikotarpius per istoriografinį tyrimą. Naudodamasis mokslinės literatūros ir šaltinių analizės metodu, pritaikau tyrime teorinę literatūrą bei nagrinėju, kaip pateikiamas, aprašomas 1794 m. sukilimas istorikų darbuose ir vadovėliuose.

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, 4 skyriai, išvados, literatūros ir šaltinių sąrašas, santrauka lietuvių ir anglų kalbomis. Dėstymo dalis suskirstyta į 4 skyrius. Tokį suskirstymą motyvuojau tuo, kad temą tyriau istoriniais laikotarpiais. Pirmas skyrius atitinka romantizmo laikotarpį, antras skyrius – tarpukarį, trečias – sovietų Lietuvos laikotarpį, o ketvirtas – laikotarpį po Nepriklausomybės atkūrimo iki šių dienų.

1. T. Kosciuškos sukilimo aktualumas Lietuvos romantizmo istoriografijoje

XIX amžius – tai kutūrinių pertvarkų metas, kai formavosi savitos simbolinės struktūros, kuriose dominavo keturi ryškūs to meto simboliniai elementai – pasaulietinis sąmoningumas, istorinis jausmas, novatoriškumo džiaugsmas ir socialinė kritika, kai aktyvėjančių procesų dėka atsiradęs judrusis žmogus, prasidedanti tautos raiška saviaktyvuojančių sistemų link – įgalina XIX a. pabaigoje kalbėti apie moderniosios ideologijos kilimą lietuvių bręstančioje kultūroje.

Visus Lietuvos istorikus romantikus vienijo bendras tikslas – tautinio identiteto paieškos ir universalizmo siekimas, ir tai lėmė ypatingą susidomėjimą savąja kultūra. Tas bendras tikslas atsispindi Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus darbuose. Galima pastebėti, kad jų gyvenimas ir istorinis palikimas truputį panašus, be to, jų abiejų koncepcijos tarp amžininkų nebuvo populiarios. Abu istorikai peržengė lenkų istoriografijoje įsigalėjusias nuostatas tyrinėti LDK istoriją tik iki 1569 m. Liublino unijos ir praplėtė jos raidą iki pat XVIII a. pabaigos⁵². XIX a. Europoje atsirado istorizmo kryptis istoriografijoje, ir šios krypties pagrindinis tyrimų objektas buvo politinė istorija. Tačiau šioje vietoje pažvelgus į romantiko J. Jaroševičiaus tyrimo objektą matome kitą vaizdą – kultūros istoriją, nes jo veikalas, kuriuo jis išgarsėjo, „Lietuvos vaizdas civilizacijos požiūriu nuo seniausių laikų iki XVIII a. pabaigos“ tėra „civilizacijos“ sąvoka persmelktas darbas. Jo veikale Tado Kosciuškos sukilimo paminėjimo nėra, nes pastarasis priklauso politinės istorijos sričiai. Todėl reikia akcentuoti 1905 m. parašytą Juozapo Albino Herbačiausko veikalą, kuriame, mano nuomone, paminėta T. Kosciuškos idėja jis įvardija, kaip jo kreipimasi į liaudį (valstiečius ir miestiečius). Autorius rašo, jog „liaudies dalyvavimas tautiniame politiniame gyvenime yra būtinumas“⁵³. Taigi jis T. Kosciuškos idėją suvokia ir iškelia, ne kaip sukilimą (kaip kovą), arba, kitaip tariant, ne kaip veiksmą, o to veiksmo organizavimo ypatybę – kreipimasi į liaudį. Kadangi T. Kosciuška kreipėsi tiek į lietuvių, tiek į lenkų liaudį, tada galima teigti, jog autoriaus idėjoje vyrauja ir vienybės principas.

⁵² Berenis V., Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1993, t. 5, p. 10.

⁵³ Herbačiauskas J. A., *Lietuvos atgimimas lenkiškosios idėjos atžvilgiu*, Vilnius, 2001, p. 35.

S. Daukanto istorijos tyrimai buvo kitokio pobūdžio – subjektyvūs ir pragmatiški. Jis siekė supažindinti lietuvių tautą su jos praeitimi, išaukštinti ją bet kokiomis priemonėmis: atsirinkdavo, ką reikia minėti, tyrinėti ir ko nereikia. Istorikas savo darbuose „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, „Istorija žemaitiška“, „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ hiperbolizavo senovės lietuvius.

Istorikams romantikams XIX a. pradžioje situacija buvo kur kas palankesnė Lietuvos pagonybei ginti. Jau XVIII a. kryžiuočių veiksmus ėmė smerkti patys Prūsijos istorikai, pirmųkščių tautų dorybingumą, nesugadintą prigimtį aukštino Ž. Ž. Ruso, primityvių tautų vertę pabrėžė J. G. Herderis. Pagoniškos Lietuvos istorijos siužetai naudoti lenkų kalba rašytoje literatūroje. Negalima pamiršti ir tuo metu gana stiprių neohelenizmo tendencijų; neatsitiktinai iškeldamas lietuvių pagonybę S. Daukantas pasitelkia palyginimą su antika⁵⁴. Apskritai kalbant, lietuvių mitologija istorikams romantikams buvusi svarbia tautos istorijos dalimi, tapo kultūrinio tyrinėjimo objektu, atspirties tašku, pasirinkus senuosius istorinius šaltinius, tautosaką, kalbą, etnografiją.

S. Daukantas yra centrinė figūra lenkų antipatijos propagavime, nes jam didžiausi lietuvių tautos nelaimių kaltininkai yra lenkai: jie nuvertino ir privertė lietuvių diduomenę atsisakyti godos, garbės, didybės ir stiprybės – kertinių senovės lietuvių civilizacijos pagrindų⁵⁵. Be to, aiškiai matosi, kaip jis šią antipatiją skleidžia savo korespondencijoje su Teodoru Narbutu, kur jis teigia, kad Lietuvos istoriją iškraipė Dlugošas ir Kromeris, o paskui ir Naruševičius⁵⁶. Taigi S. Daukantas, kaip tautinės ideologijos kūrėjas ir pagrindėjas, ją kūrė supriešinimo principu.

Antilenkiškumo principas buvo taip išsaknyjęs, kad daugumai lietuvių istorikams romantikams Lietuvos istorija prarado aktualumą po Liublino unijos, tad Tado Kosciuškos sukilimas bei apskritai XVIII a. nebuvo tirtinas. Šią problemą atskleidžia vėl S. Daukantas, ragindamas istorijoje (vadinasi, ir politikoje) atsisakyti unijinio Lenkijos–Lietuvos valstybės laikotarpio, kuris XIX a. lenkų nacionalinio judėjimo ideologų buvo traktuojamas kaip siektinas idealas⁵⁷. Be to, nusistatymas prieš lenkus akivaizdžiai supriešino ir pačius Lietuvos romantizmo istorikus. S. Daukantas akcentuoja T. Narbutui, kad J. Jaroševičiaus veikalas yra menkas, ir kad jis mažai ką nusimano apie Lietuvoje egzistavusią vergiją, nes jis nepasako, jog pastarąją atnešė lenkai⁵⁸. J. Jaroševičiaus požiūris buvo visai kitoks. Jis, neneigdamas kai kurių iš Lenkijos atėjusių

⁵⁴ Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988, p. 50-51.

⁵⁵ Ten pat, p. 100.

⁵⁶ Daukantas S., *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996, p. 371.

⁵⁷ Berenis V., *Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata, Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1993, t. 5, p. 101.

⁵⁸ Daukantas S., *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996, p. 499.

nuodėmingų papročių ir netikusių visuomeninių valdymo formų ydingų pasėkmių, manė, jog Lenkijos valstybėje civilizacija buvo pasiekusi aukštesnį lygį negu Lietuvoje ir kad pastaroji civilizacija darė teigiamą įtaką, paspartinusią Lietuvos visuomenės raidą⁵⁹.

Carinės Rusijos priespaudoje lietuvių istorikų romantikų dar tik formuojama tautinės atminties kultūra iškart buvo paremta antilenkiškumo principu. S. Daukantas „Būde“ užsimena kartą apie 1794 m. sukilimą: „Toku dar senovės būdu išjojo žemaičiai metuose 1794 kariauti Paliepojoje, Pagruobinėje, Pasalotėje ant žirgais namie augusiais, ne plaušomis nuvyžtais, bet gelumbėmis apsiūtais, ką dar tarp senūnų šiandien kiekvienas tebminavoja“⁶⁰. Šitoks sukilimo paminėjimas, kai nurodomi tik metai ir nieko daugiau, nieko vertas žvelgiant iš politinės istorijos perspektyvos. Šio paminėjimo tikslas – pateikti senovės lietuvių kultūrinį elementą, o ne politinį. Žinoma, negalima teigti, jog S. Daukantas šiuo pateiktu pavyzdžiu buvo nusiteikęs prieš lenkus ir nenorėjo pateikti nors šiek tiek daugiau informacijos apie šį sukilimą, jog, pavyzdžiui, jis yra bendras tiek lietuvių, tiek lenkų. Tačiau toks neaiškus paminėjimas nugramzdina T. Kosciuškos sukilimą į užmarštį.

To meto kai kurie Vilniaus universiteto istorikai gana kritiškai vertino istorinius šaltinius bei kitų istorikų veikalus. Šioje vietoje būtina išskirti Igną Onacevičių, kuriuo žavėjosi S. Daukantas. I. Onacevičius gana daug kritikos pateikė T. Narbuto veikalui „Lietuvių tautos istorija“ (šiam darbe nėra paminėtas 1794 m. sukilimas, nes šios asmenybės istorijos tyrimų objektas buvo senovės Lietuva, jos mitologija, kunigaikščių laikai), kurio tomuose pateikta ne tik kultūros istorijos aspektai, bet ir politinės istorijos. I. Onacevičius, atkreipdamas dėmesį šiame veikale į kultūros problemas, pastebėjo, jog nėra tautos gyvenimo ir krašto vidaus santykių aprašymo: vienoks tas gyvenimas ir tie santykiai buvo prieš vokiečių atsikraustymą, kitoks - Gedimino, Vytauto ar Žygimanto laikais; o Liublino unijos metais krašto vidaus gyvenimas savo ruožtu skyrėsi nuo kitų laikotarpių⁶¹. Taigi pastebime, jog sustojama ties XVI a. – tai lyg būtų Lietuvos istorijos riba.

T. Kosciuškos sukilimo bei jo asmenybės paminėjimo neaktualumas akivaizdžiai pastebimas gretinant švietėjų ir romantikų istoriografiją. Švietėjų istoriografijoje pripažintas žmogaus vaidmuo istorijos procese, susidomėta karvedžių, monarchų psichologija, bet tautą švietėjai suvokė kaip atskirų žmonių kiekybinę visumą. Tautos vaidmenį istorijoje pripažino romantikai. Šie į tautą ėmė žiūrėti kaip į aukštesnės pakopos individualybę. Sureikšminę tautos

⁵⁹ Berenis V., Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1993, t. 5, p. 94-95.

⁶⁰ Daukantas S., *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Čikaga, 1954, p. 240.

⁶¹ Šidlauskas A., Igno Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepcija, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 4, p. 105.

savoką jie iškelė nacionalinės psichologijos problemą, ėmė domėtis unikalia, savitos geografinės padėties, ypatingų istorijos aplinkybių suformuota „tautos dvasia“. Nuo XVIII a. racionaliojo kosmopolitizmo siekta pereiti prie tautos praeities pažinimo, jos gyvenimo gilesnio supratimo, ypač pabrėžiant viduramžius, nes šioje epochoje savičiausiai reiškėsis tautos charakteris⁶². Tačiau esama šiokios tokios išimties, nes pirmasis lietuviškai prabilęs apie T. Kosciuškos lietuvišką kilmę buvo poetas ir publicistas Mečislovas Davainis-Silvestravičius. Jis, prisidengdamas slapyvardžiu Veveris, dar 1883 metais „Aušroje“ paskelbė straipsnį „Tadeuszas Kasciuszka buvo Lietuvninkas“. M. Davainis-Silvestravičius rėmėsi lenkų kalba paskelbtu generolo 1784 m. rašytu laišku, kur jis pažymi savo lietuvišką kilmę. Tokia informacija lietuvių atgimimo laikotarpiu visiškai suprantama. Kartu ji padėjo pagrindus vėlesnėms lietuvių-lenkų-baltarusių diskusijoms dėl T. Kosciuškos savinimosi tautiniu pagrindu⁶³. Straipsnyje M. Davainis-Silvestravičius pateikia T. Kosciuškos biografiją; bando parodyti, jog jis buvo lietuvis: „Kad T. Kasciuška buvo Lietuvninkas ko geriaus galime datirti iš jo paties gromatos, rašytos 1784 metuse iš Lenku žemės pas generolą Niesiolovskį, kurę pridur lenkiški laikraštei“⁶⁴. Apie patį sukilimą nerašoma nieko, tačiau pažymima detalė, jog vienoje knygelėje „Lietuvos Bičiulis“ rašoma, kad „Viriausias Lenku ir Lietuvos vadas Tadeušas Kasciuška savo vysotimą Apskelbimą (universalis) išdavė lenkiškai ir lietuviškai“⁶⁵. Manau, šio straipsnio tikslas, parodyti lietuvių tautai, kokių žmonių ji yra sukūrusi (ji turi kuo didžiuotis) ir kad T. Kosciuška priklauso ne tik lenkams, bet ir lietuviams. Žinoma, autoriaus žodžiuose galima pastebėti netiesioginį užsiminimą apie 1794 m. sukilimą, nes jis pažymi jog, T. Kosciuška sugebėjo gražinti lietuviams senovės karinę garbę. Mintis pateikiama paskutiniame straipsnio sakinyje: „Mums, šios gadinės Lietuvems, senovės karinę garbę, užpakalij palikusems, gali geriaus intikti šioji paskutinioji garbė žmogaus doro ir protingo, mūsų viengėnio“⁶⁶.

Romantikams iškelti nacionalinės psichologijos problemą buvo būtina, nes LDK žemės po 1795 m. ATR padalijimo buvo aneksuotos Rusijos imperijos ir jos priespaudoje teko praleisti visą amžių. Taigi istorikams romantikams teko rekonstruoti istorinę lietuvių sąmonę – tai buvo jų nacionalistinė pareiga ir prioritetas. Manau, reikėtų akcentuoti Nortauto Statkaus pateiktus šešis nacionalistinių mitų tipus: 1) Tautos ištakų laike mitas: iš kur ir kada Mes atsiradome?; 2) Protėvių žemės ir migracijos mitai: iš kur Mes atėjome ir kaip Mes atsiradome čia?; 3) Bendros kilmės mitas: kas Mus pagimdė, iš kur Mes prasidėjome?; 4) Herojinio arba „aukso amžiaus“ mitas:

⁶² Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988, p. 95.

⁶³ Skirius J., XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tada Kosciušką, *Istorija*, 2011, t. 82, p. 52.

⁶⁴ Vaversis, Tadeuszas Kasciuszka buvo Lietuvninkas, *Auszra*, 1883, Nr. 5, p. 136.

⁶⁵ Ten pat, p. 136.

⁶⁶ Ten pat, p. 138.

kokie Mes buvome didvyriški ir šlovingi; 5) „Nuopolio“ mitas: kaip Mes atsidūrėme šiandieninėje apgailėtinoje padėtyje?; 6) „Atgimimo“ mitas: kaip Mums susigrąžinti „aukso amžių“?⁶⁷ Keturių pirmųjų mitų tipų įgyvendinimas priskirtinas ne tik S. Daukantui, T. Narbutui, bet ir istorikui Ignei Onacevičiui. Zenonas Ivinskis apie jį rašė, jog nors jis mokėjo kritiškai tyrinėti Lietuvos praeitį, – ir jo vaidmuo Lietuvos istoriografijoje yra gana žymus, – bet jis labai poetizavo Lietuvos senovę, piešdamas savo paskaitose traškas girias, lietuvių patriarchalinį gyvenimą, jų dievų pasaulį, vaidilų giesmes, didvyriškus žygius ir t.t.⁶⁸ Tačiau „nuopolio“ ir „atgimimo“ mitų tipai gali būti aktyvuoti tiriant LDK istorijos XVI–XVIII a., o pastarieji amžiai kupini politinės istorijos ir kivirčių su lenkų istorikais, be to, tų laikų LDK kultūrinės istorijos frontas būtų užpildytas lenkiškąja kultūra, o jos išryškinimas labai pakenktų lietuvių istorikams romantikams konstruoti visuomenės istorinę sąmonę, paremtą jų prioritetais (pirmieji keturi mitų tipai).

T. Kosciuškos istorinės atminties menkumą paaikškina kultūriniai ir politiniai lietuvių nacionalinio judėjimo ypatumai. Viena vertus, jau nuo XIX a. antrosios pusės lietuvių istorinė atmintis siejosi su kunigaikščių epocha. Bendra Lietuvos ir Lenkijos istorija po Horodlės unijos (ir dar labiau po Liublino unijos) suvokta kaip „polonizatorių“ įsitvirtinimo etninių lietuvių žemėse, etninių lietuvių nutautinimo periodas. Skirtingai nuo 1863–1864 m. sukilimo, T. Kosciuškos sukilimas dažniausiai suvoktas kaip nuoširdus demokrato bandymas suteikti baudžiauninkams pilietines laisves. Tačiau nepasisekęs sukilimas pademonstravo, kad T. Kosciūška tesudarė išimtį lenkų ir sulenkėjusių bajorų dominuojamame pounijinės politikos fone. Kita vertus, Lietuvos ir Lenkijos valstietijos išlaisvinimo bendro herojaus buvimas griovė lietuvių valstietijos, kaip savarankiškos istorinės bendrijos, įvaizdį. Be to, jis galimai „uždengė“ Lietuvos valstietijos istorijos ypatybes. Kitaip sakant, iki pat Lietuvos valstybės atkūrimo, kol valstietijos nacionalinio sąmoningumo lygis apskritai buvo žemas, T. Kosciuškos figūra galėjo pasirodyti pernelyg sudėtinga bei dviprasmiška, kad galėtų efektyviai pasitarnauti lietuvių tikslams⁶⁹.

Galima teigti, kad lietuviams XIX a. buvo reikalinga atminties vieta, kuri ne tik rodytų valstiečio pilietinio individualumo ištakas, bet ir paryškintų valstietijos, kaip savarankiškai (t. y. be lenkų–bajorų pagalbos ar net akistatoje su jais) besitvarkančios socialinės jėgos, kuri yra lietuvių tautos branduolys. Deja, T. Kosciuškos atminties vieta pilnai neatitiko šių reikalavimų, romantikų inteligentų minima tik jo sąsaja su valstiečių įpilietinimo ištakomis (J. A. Herbačiauskas,

⁶⁷ Statkus N., *Etniškumas ir nacionalizmas*, Vilnius, 2003, p. 86.

⁶⁸ Ivinskis Z., Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, *Lietuvos katalikų mokslo akademija, Suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 3, p. 323.

⁶⁹ Griffante A., Savo valstiečių beiškant. Dėl valstiečių simbolinio įpilietinimo Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr., *Istorija*, 2014, t. 93, Nr. 2, p. 65-66.

M. Davainis–Silvestravičius). Nors XIX a. T. Kosciuška turėjo savo vietą lietuvių atmintyje, tačiau galima pagrįstai abejoti jo figūros svarba ir aktualumu lietuvių nacionaliniame panteone.

2. T. Kosciuškos sukilimas kaip atminimo figūra tarpukario Lietuvos istoriografijoje

Lietuvos tarpukario istoriografijos tradicija radikaliai skiriasi nuo romantizmo istoriografijos. Šito priežastis – pasikeitusi geopolitinė situacija Europoje po Pirmojo pasaulinio karo. Atsitračius carinės Rusijos valdžios ir susikūrus I-ajai Lietuvos respublikai, pradėta vykdyti atminties politika šalies viduje. Naujiems istorikams reikėjo pradėti konstruoti pamatus istorinės sąmonės srityje ne tik tautiniu, bet ir valstybiniu lygmeniu.

Adolfas Šapoka, kaip vienas žymiausių to meto Lietuvos istorikų, laikytinas visuomenės istorinės sąmonės kūrimo pagrindinė figūra dėl savo veikalo „Lietuvos istorija“. A. Šapoka, priešingai nei istorikai romantikai, tyrė XVIII a. ir aprašė 1794 m. sukilimą ATR. Žvelgiant į jo redaguotą veikalą „Lietuvos istorija“, galima pastebėti, kad sukilimas aprašytas ne detalai. Be to, Tadeui Kosciuškai skiriama daugiau dėmesio nei Jokūbui Jasinskiui (prie jo vardo paminima, jog jis buvo pulkininkas ir vadovavo Lietuvos sukilėlių vadovybei). Knygoje įkeltas T. Kosciuškos portretas, o J. Jasinskio – nėra. Istorikas pažymi, jog T. Kosciuška buvo kilęs iš Naugarduko ir laikė save lietuviu. Be to, istorikas akcentuoja, kad T. Kosciuška, norėdamas sukelti valstiečius, išleido atsišaukimų, žadėdamas visiems, prie sukilimo prisidėjusiems, laisvę (tokių atsišaukimų buvo išleista ir lietuvių kalba)⁷⁰. Beje, nereikia pamiršti, kad šis veikalas buvo skirtas tiek visuomenei, tiek mokykloms. Jaunimui formuojama istorinė sąmonė apie šį sukilimą gana aiškiai suprantama: sukilimas buvo ne tik lenkų, bet ir lietuvių, abu sukilimo vadai – lietuviai. Žinoma, įdomu tai, kad pačiam A. Šapokai tikroji Lietuvos istorija užsibaigia ties XVI a., tačiau istorikas negali nuneigti akivaizdžių faktų apie šį sukilimą.

Dar vienas to meto žymus istorikas Ivanas Lappo savo knygoje „Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos“ peržiangia romantizmo istorikų konservatyvius ir subjektyvius tyrimo principus. Knygoje pateikiami tyrinėjimai iš XVIII a. Tačiau šioje vietoje iškyla problema – 1794 m. sukilimas paminimas labai neaiškiai. Istorikas rašo, kad iš tikrųjų Lietuva 1792 m. labai griežtai atmetė 1791 m. Gegužės 3 d. konstituciją; be to, Laisva generalinė Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės konfederacija, sudaryta 1792 metais, kvietė Lietuvos tautą kovoti už jos laisvę ir

⁷⁰ Šapoka A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989, p. 438.

nepriklausomybę, bet ne už popierį, gegužės 3 dienos smurtu įbruktą⁷¹. Manau, galima kvietimą Lietuvos tautai kovoti už jos laisvę ir nepriklausomybę laikyti 1794 m. sukilimo idėja. Gali būti, kad tai ir turėjo omenyje istorikas, rašydamas šiuos sakinius.

Savo knygoje, pateikdamas tokį istorinį naratyvą, I. Lappo pademonstruoja, jog stovi Lietuvos pusėje. Šis veikalas priskiriamas ne kultūrinei istorijai, o politinei, tad 1794 m. sukilimo neaiškus paminėjimas, o tik jo užuominos pateikimas, kelia abejotinų klausimų. Tokiu atveju lieka neaišku, kaip istorikas traktavo šį sukilimą ir jo svarbą, o gal jis tiesiog matė šį sukilimą tik kaip lenkų.

Tarpukario historiografijoje sužibėjo profesorius Mykolas Biržiška, parašęs savo knygutę „Lietuvos sukilimas 1794 metais“. Sukilimas aprašytas tikrai detalai, nors pats autorius veikalo pradžioje teigia, jog nori „priminti bent vyriausius jo nutikimus“, tad tokiu būdu pripažįsta, kad dar yra ką tirti. Reikia pastebėti, kad M. Biržiška pirmasis tarpukario Lietuvoje pasisakė apie lietuvių T. Kosciušką⁷². Veikale profesoriaus antilenkiškumo nesijaučia, studija pakankamai objektyvi ir moksliska, daugiausia naudojama lenkų historiografija. Krinta į akis tai, jog autorius pateikia pakankamai daug informacijos apie J. Jasinskį: „Ypač daug veikė Vilniuje artilerijos pulkininkas Jasinskis, kurio giminė atvykusi iš Lenkijos, o jis gimęs Verkuose ties Vilniumi ir užaugęs pačiame Vilniuje, Lietuvai visas pritapo. Jis slaptai ruošė sukilimui neskaitlingą Vilniaus kariuomenę, taipgi žymiausias vietinius bajorus ir miestiečius“⁷³. Be to, M. Biržiška paaiškina, kodėl J. Jasinskis buvo pašalintas iš Lietuvos vyriausiojo kariuomenės vado pareigų: „Aukščiausios Lietuvių Tautos Tarybos paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu ir Kasčiuškos pakeltas generolu Jasinskis buvo aiškus respublikos šalininkas ir didžiumai bajorų per daug smarkių pažiūrų, kaip dabar kad sakytume – „kairysis“. Tad bajorų vadai raštais ir per tam tyčia Varšuvon siunčiamus žmones skundė jį Kasčiuškai. Šis nenorėdamas bajorų atstumti, birželio pradžioje jo vietoj paskyrė kitą vadovą, gen. Vielgorskį“⁷⁴. Šių elementų paminėjimo trūko A. Šapokos „Lietuvos istorijoje“. Be to, A. Šapoka neaprašė reikšmingų sukilėlių vadovybėje vykusių politinių vingių, kurie būtų tikrai naudingi moksleiviams pažinti tiek patį sukilimą, tiek tvirčiau jį suvokti ir įsisavinti.

Manau, būtina išsiaiškinti abiejų veikalų paskirtį. A. Šapokos formuojamas požiūris į istorijos mokslą atsispindi, anot V. Trumpos, komentavusio A. Šapokos parašytą įvadą jo redaguotai „Lietuvos istorijai“, kad jis laikėsi objektyviosios, arba kritiškosios istorijos sampratos,

⁷¹ Lappo I., *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1932, p. 143.

⁷² Skirius J., XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tada Kosciušką, *Istorija*, 2011, t. 82, p. 52.

⁷³ Biržiška M., *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius, 1919, p. 5.

⁷⁴ Ten pat, p. 18.

kuri naujaisiais laikais išgarsėjo Leopoldo Rankės formule „*wie es wirklich gewesen*“⁷⁵. Tačiau A. Šapoka pirmenybę teikė ne politiniams, o socialiniams ir kultūriniais santykiams. Nors jo redaguotoje „Lietuvos istorijoje“ ši proporcija ir neišlaikyta. Vis dėlto šio veikalo-vadovėlio įvade A. Šapoka, rašydamas apie istorijos mokymosi tikslus, kultūrinius ir socialinius santykius pamini pirma politinių: „Istorija yra praeities mokslas. Ji parodo, kaip žmonija gyveno seniau ir kuriuo būdu sukūrė dabartines gyvenimo formas. Parodydama, kaip susidarė dabartiniai kultūriniai, socialiniai ir politiniai santykiai, ji padeda juos suprasti ir įvertinti, bet ir šiek tiek numatyti, kaip gyvenimas plis toliau. Taigi iš jos galima pasimokyti ir ateities“⁷⁶. Taigi šis istorikas iškelia istorijos mokslo svarbą ir tikslą, istorija perduoda tam tikras žinias jaunimui, nes istorijos mokslas gretinamas su ateitimi, o jaunoji karta priklauso ir kurią tą ateitį.

M. Biržiška savo veikalo pradžioje rašo: „Šitoks priminimas, kaip Lietuvos visuomenė yra gynusi savo šalies nepriklausomybę, ypač mūsų metu, bus, tariuosi, suprantamas ir naudingas“⁷⁷. Taigi studija apie 1794 m. sukilimą skirta visai Lietuvos visuomenei, siekiama priminti patriotiškumą ir vienybę bei suaktualinti to meto šalies nepriklausomybės problemą, kovą už ją. Šioje vietoje labiau atsispindi politiniai motyvai nei A. Šapokos akademiniai. Be to, galima pamatyti ir dar vieną M. Biržiškos knygutės paskirtį, kur jis rašo: „1794 metų sukilimo vado Kasčiuškos vardas ir įvairūs jo nutikimai mūsų žmonių ilgai tebebuvo minimi. 1831 ir 1863 m. sukilimai vėliau juos išdildė iš mūsų atminties, kaip vėlei šių dviejų atsiminimas vis labiau nyksta, 1905 m. judėjimo ir šio pasaulinio karo atsitikimais temdomas. Pirmojo sukilimo nutikimus kiti jau painioja su vėlesniais žygiais, anąjį lyg ir visai pamiršę. Knygose terasime jį trumpai esant minimą“⁷⁸. Taigi profesorius skiria šį veikalą lietuvių visuomenės atminčiai apie šį sukilimą išlaikyti. Be to, jis sureiškina šį sukilimą ir siekia, jog jo svarba nebūtų sumenkinta prieš 1831 m. ir 1863 m. sukilimus.

T. Kosciuškos asmuo (ir jo vadovaujamas sukilimas) netapo svarbia atminties kultūros dalimi, nes būtent tik viduramžių siužetų pagrindu sukurta tarpukario Lietuvos atminties kultūra buvo stipriai orientuota į tuometinę dabartį: jos antilenkiškumas ir „Vilniaus vadavimo“ klausimas buvo centriniai šios atminties kultūros atramos taškai. Pagrindinis veikėjas, kuris turėjo realizuoti atminties kultūroje reiškiamus lūkesčius, buvo didysis kunigaikštis Vytautas. Ši figūra įkūnijo lietuvių viltis apginti lietuvybę nuo sulenkinimo pavojaus, Vytautas buvo vadinamas ir pirmuoju

⁷⁵ Selenis V., Adolfas Šapoka ir nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo programa „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Istorija*, 2008, t. 71, p. 14.

⁷⁶ Šapoka A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989, p. 1.

⁷⁷ Biržiška M., *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius, 1919, p. 3.

⁷⁸ Ten pat, p. 5.

Vilniaus vaduotoju⁷⁹. T. Kosciuškos atminimo figūra negalėjo įsitvirtinti į dominuojančia poziciją atminties kultūroje, nes ją užėmė Vytauto figūra. Ji buvo visuomenei priimtinesnė tiek politiškai, tiek morališkai. Be to, T. Kosciuškos idėja atmintyje būtų tik kaip moralinė figūra (jis simbolizuotų patriotiškumą, kovą ir pan.), bet ne politinė, nes vargu ar visuomenės atmintyje užsilaikytų nepavykęs sukilimas ir priešų pasidalinta ATR ir dalies (LDK) žemių inkorporacija į Rusijos imperijos teritoriją. Tokie politiniai elementai sukeltų tik neigiamas emocijas. Beje, lietuviams Vytautas Dydysis yra savas, kilęs iš viduramžių Lietuvos – „aukso amžiaus“, o tuo tarpu Tadu Kosciūška reikėtų dalintis su lenkais. Šioje vietoje vėl suveikia antilenkiškumo principas kaip ir romantizmo laikotarpiu Lietuvoje. Kaip pavyzdį dėl T. Kosciuškos dalinimosi įvardija Alvydas Nikžentaitis, rašydamas apie Lenkijos atminties kultūrą tarpukariu, jog XVIII amžiaus pabaigos – XIX amžiaus sukilimų, o ypač T. Kosciuškos, istorija buvo dažnai naudojama visuomenės, ypač valstiečių mobilizacijai naujoms kovoms už Lenkijos laisvę, tačiau greta šios palyginti jaunos istorinės praeities kaip patriotizmą skatinantys veiksniai buvo prisimenama Liublino unija, Gegužės 3 d. konstitucija, nors po Lenkijos valstybės atkūrimo 1918 m. šias temas kiek į antrą planą nustūmė Pilsudskio mitas, jos galutinai neprarado savo reikšmės⁸⁰. Manau, pastarasis temų nustūmimas į antrą planą atitinka tų temų transformaciją į atminimo kultūrų formą, kurios varžosi dėl dominuojančios pozicijos tarpukario Lenkijos atminties kultūroje, tačiau pralaimi Pilsudskio mitui.

Lenkijoje, kaip matome, vyrauja atminimo kultūrų pliuralizmas, kuriame T. Kosciuškos figūra išlaiko tam tikrą poziciją, tačiau žvelgiant į to meto Lietuvos atminties kultūrą T. Kosciuškos idėja tampa problematiška. Grįžtant prie 1794 m. sukilimo aukščiausiojo vado, M. Biržiškai nebuvo prioritetas išryškinti T. Kosciuškos asmenį, tai įrodo veikalo paskirtis (kurią jau minėjau), taip pat darbo objektyvumas ir mokslinis stilius. Autoriui svarbu išryškinti ne kokią nors asmenybę, o sukilimo esmę – vienybę, patriotiškumą, kovą dėl nepriklausomybės. Tuo tarpu A. Šapokos „Lietuvos istorijoje“ iškart krinta į akis didelis dėmesys skiriamas T. Kosciūškai ir žymiai mažiau rodomas dėmesys J. Jasinskiui. Reikia prisiminti, jog A. Šapoka „ieškojo lietuvių Lietuvos istorijoje“. Kokių lietuvių istorikas ieškojo? Žymesnius jis yra įvardijęs straipsnyje apie valstybinius lietuvių gabumus: „Bet šiaip ar taip kaleidoskopiškai savo galvoje permetę visą mūsų valstybės istoriją ir XVII–XVIII a. matome ten didelių asmenybių, gabių politikų“. Jis paminėjo Joną Goštautą, Mikalojų Radvilą Juodąjį, Mikalojų Radvilą Rudąjį, kardinolą Jurgį Radvilą, Jeronimą ir Joną Karolį Chodkevičius, Leoną Sapiegą, Kristupą ir Jonušą Radvilas, Pacus,

⁷⁹ Nikžentaitis A., Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 452.

⁸⁰ Ten pat, p 454.

Sapiegas, Oginskius, pridūrė, kad „pagaliau lietuviais savo kilme buvo ir XVIII–XIX a. lenkų dievaičiai Čartoriškiai, lietuvis taip pat buvo vienas didžiausių XIX a. lenkų politikų vadų Mykolas Kleopas Oginskius. Pagaliau lietuvis buvo Brastos bajoras T. Kosciūška ir jo įpėdinis kaunietis Vavžeckis⁸¹. Taigi šioje vietoje A. Šapoka prirašo T. Kosciūšką dėl jo gabumų ir nuopelnų, tačiau ir vėl užmiršta paminėti J. Jasinskį.

Tarpukariu istorikė Vanda Daugirdaitė Sruogienė parašė istorijos vadovėlį, skirtą gimnazijoms, kuriame pateikiamas 1794 m. sukilimas. Pastarasis aprašytas siaurai, minimi abstraktūs faktai: „Lietuvoje pirmieji sukilo žemaičiai. Jie greit išvijo rusus iš savo žemės; Lietuvos sukilėlių vadas pulkininkas Jasinskas užėmė Vilnių; Vaitkevičius, surinkęs kariuomenę apie Telšius, paėmė Liepoją.“⁸² Net minimaliai neaprašomos T. Kosciūškos ir J. Jasinskio asmenybės. Sukilimo aprašymas sutelktas ne į faktų konstatavimą, kurių tikrai trūksta, o į tautinio sąmoningumo ugdymą. Remdamasi romantizmo retorika, autorė rašo, jog „visi ėjo su karštu troškimu, nors ir per vėlai, tėvynės ginti“ ir užbaigiama, jog „tik tokia karšta tėvynės meilė pervėlai pabudo“. Trūksta faktų apie sukilime vykdytą politiką – nieko neužsimenama apie T. Kosciūškos universalą, J. Jasinskio pašalinimą iš Lietuvos sukilėlių vado pareigų. Autorė pamini tik tiek, jog valstiečiams pažadėta sumažinti baudžiava, kad tik jie prisidėtų prie sukilimo, ir jog pirmą kartą buvo išleisti atsišaukimai lietuvių kalba, kviečiantys Lietuvos valstiečius sukilti. Istorikė vadovėlio prakalboje prisipažįsta, jog rašydama vadovėlį, siekė keletos tikslų: kad mokinams būtų lengviau įsidėmėti ir juose būtų sužadintas sąmoningas istorijos pažinimas. Manau, mokiniai perskaitę 1794 m. sukilimo temą mažai ką suvoktų apie sukilimo svarbą Lietuvos istorijoje.

Nors ir bandoma iškelti 1794 m. sukilimo idėją ir įtvirtinti atmintyje, tačiau ją net sunku įvardinti kaip atminimo kultūros dalį tuo laikotarpiu. Kaip A. Nikžentaitis pažymėjo, jog atminimo kultūros – tai yra ankstesnėse epochose funkcionavusios atminties kultūros, praradusios kultūrinį politinį aktualumą, tačiau iki šiol turinčios stiprų poveikį visuomenės orientacijai dabartyje⁸³. Problema ta, kad ankstesnė epocha buvo romantizmas, o jame, kaip rašiau pirmame skyriuje, 1794 m. sukilimas buvo visiškai neaktualus. Žinoma, galima ir išėitis, kadangi XIX a. Lietuvos valstybėje dar tik formavosi tautinė atminties kultūra, kurioje centrinė pozicija atiteko viduramžiams ir didiesiems kunigaikščiams, tad tarpukariu iškilusi T. Kosciūškos sukilimo atminimo figūra dar tik bandė išvysti dienos šviesą, o ne anksčiau. Deja, apie kovą dėl

⁸¹ Selenis V., Adolfas Šapoka ir nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo programa „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Istorija*, 2008, t. 71, p. 16.

⁸² Daugirdaitė Sruogienė V., *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1935, p. 143.

⁸³ Nikžentaitis A., Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 451.

dominuojančios pozicijos tarpukariu negalima net kalbėti, nes iki XX a. trečiojo dešimtmečio pabaigos dominavo dar vienas tautinis naratyvas, grindžiamas tautinio atgimimo ir kovų už Lietuvos nepriklausomybę vaizdiniais. Nuo XX a. ketvirtojo dešimtmečio jie prarado ankstesnę aktualumą, tačiau ne tiek, kad būtų visiškai ištrinti iš tarpukario atminties kultūros. Nors Lietuvos didieji kunigaikščiai buvo pagrindiniai herojai, XIX–XX a. pradžioje tautinio atgimimo veikėjai ir tautinės valstybės kūrėjai buvo jų pradėtų darbų tęsėjai. Nors struktūriškai tarpukario Lietuvos atminties kultūra ir akcentavo aukos kompleksą per Vytauto asmenybę, joje buvo stipriai išreikštas ir pasipriešinimo momentas, geriausiai matomas vienintelėje iš dalies pasaulietinėje šventėje, kurios centre atsidūrė nepavykusi Vytauto Didžiojo karūnacija. Pagrindinis šventės akcentas (Vytautas norėjo sukurti atskirą nuo Lenkijos valstybę, tačiau tam sutrukdė lenkai) geriausiai nusako ne tik pasipriešinimo ir aukos santykį tarpukario Lietuvos atminties kultūroje, bet ir apibūdina jos turinį⁸⁴.

T. Kosciuškos sukilimo atminimo figūra negalėjo konkuruoti su kitomis figūromis, nes Lietuvos visuomenė buvo prieš lietuvių–lenkų vienybę, kurią simbolizavo T. Kosciuškos idėja. Įsitvirtinus Vytautui lietuvių atmintyje, T. Kosciuška, galima teigti, tampa užmaršties dalimi. Vytauto figūra simbolizuoja stiprybę politinėje erdvėje dar nuo LDK laikų, o T. Kosciuška – silpnybę, nes jo vadovaujamas sukilimas pralaimėjo.

⁸⁴ Mačiulis D., Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 152-153.

3. T. Kosciuškos sukilimo traktuotė sovietų Lietuvos istoriografijoje

3.1 T. Kosciuškos sukilimo traktuotė sovietų Lietuvos istoriografijoje iki 8-ojo dešimtmečio.

Po II-ojo pasaulinio karo pasikeitus geopolitinei situacijai, Lietuva buvo okupuota Sovietų Sąjungos. Lietuvos vidaus politikoje įvyko didžiuliai pokyčiai. SSRS valdžia pradėjo performuoti lietuvių atminties kultūrą, pasitelkdama naujai vykdomą istorijos politiką kaip įrankį. Reikia akcentuoti, jog praeities vaizdinių naudojimas politikoje skiriasi autoritarinėse ir demokratinėse valstybėse. Pastaruoju atveju nauja atminties kultūra formuojasi atviroje visuomeninėje diskusijoje. Todėl čia nuolat kyla konfliktai, tačiau jiems pasibaigus, šių diskusijų rezultatu tampa visuomenei priimtinas politinis kompromisas. Autoritarinėse valstybėse politikai veikia vieni, jie sprendžia, ką visuomenė privalo prisiminti, o ką užmiršti. Praeities naudojimo politika skirstoma, atsižvelgiant į visuomenių valdymo pobūdį. Pagal A. Nikžentaitį, demokratinėse valstybėse geriausiai tiktų atminties politikos terminas, tuo tarpu autoritarinėms – istorijos politikos⁸⁵. Taigi tarpukario Lietuvoje vykdytą atminties politiką pakeičia istorijos politika, reguliuojama SSRS valdžios. Šie pokyčiai atsispindi ir švietime, ypač vidurinės mokyklos istorijos programose, vadovėliuose, akademinėse Lietuvos istorijose, kituose darbuose.

Sovietmečio lietuviškosios istoriografijos fenomeną kūrė sovietų valdžios ir istorikų santykių pobūdis, kuris pasireiškė per savitą socialinį užsakymą, bei institucijos, formavusios oficialųjį istorinį diskursą. Sovietmečiu „teorijos“ ir „metodologijos“ sąvokos pirmiausia reiškė ne tam tikrų pažiūrų ar metodų sisteminį taikymą rekonstruojant praeitį, bet ideologinių postulatų, pridengtų universalia „marksizmo-leninizmo“ etikete, naudojimą. Sovietiniame istorijos moksle ideologijos tapatinimas su metodologija praeities tyrinėtojus vertė savo mokslinių darbų įvaduose žongliruoti „klasikų“ citatomis, gilesnes teorines išvalgas ar novatoriškesnes metodologines prieigas dažnai paaukojant nepriekaištingam idėjiniam teksto lygiui. Teorijos ir metodologijos tapatinimas su ideologija istorijos tyrinėtojams nepaliko alternatyvų mąstymui. Atmetę tam tikrus viešajame diskurse funkcionuojančius postulatus ar ideologemas, praeities tyrinėtojai iš karto atsidurdavo politinių ir ideologinių sovietinės sistemos priešininkų gretose. Atvirai konjunktūrinis

⁸⁵ Nikžentaitis A., Atminties ir istorijos politika Lietuvoje, *Atminties daugiasluksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 522.

„marksizmo-leninizmo“ taikymas lėmė, jog jis istorikų buvo suvokiamas kaip neišvengiamas blogis, o ne kaip pažinimui apčiuopiamos naudos galinti duoti teorija⁸⁶.

Marksizmo kaip neišvengiamo blogio suvokimas sovietmečio lietuvių istoriografijoje skatino „vidinės emigracijos“ procesus. Siekdami išvengti tiesioginio sąlyčio su ideologija ir tarnavimo partijos poreikiams, istorikai dažniausiai rinkdavosi arba „strateginį“, arba „taktinį“ šios problemos sprendimo būdus. Pirmuoju atveju istorikas stengdavosi nagrinėti kuo ankstesnio laikotarpio problematiką. Pavyzdžiui, viduramžiai, palyginti su XIX arba XX a., buvo pakankamai „saugus“ metas, užtikrinantis santykinę tyrimo laisvę. Antruoju atveju mokslininkai stengdavosi svarstyti kuo siauresnio pobūdžio klausimus, nes ten, kur prasideda apibendrinimai – patenkama į ideologijos viešpatavimo sferą.

Sovietmečio lietuvių istoriografija turėjo ne tik rekonstruoti (klastoti) praeities vaizdinius ar kurti aktualius etiudus, bet ir „kovoti“ bei „demaskuoti“. Daug dėmesio buvo skiriama polemikai su „buržuaziniais“ autoriais dėl atskirų istorinių siužetų traktavimo arba dabarties vertinimo. Tam reikalui buvo rašomi straipsniai, rengiamos konferencijos, skelbiamos kolektyvinės monografijos.

Užbaigdamas aptarti šio laikotarpio istoriografiją, norėčiau pridurti, jog galima aptikti tam tikrų istoriografinių mokyklų užuomazgų. Būtina akcentuoti Konstantino Jablonskio ir Ignoto Jonyno (prieškario Lietuvos istoriografijos autoritetų) įtaką pirmajai sovietmečiu subrendusiai praeities tyrinėtojų kartai, kuriai priklauso Mečislovas Jučas ir Vytautas Merkys. Pastarojo istoriko mokiniai (Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas) pripažįsta reikšmingą V. Merkio kaip mokslininko ir mokytojo įtaką naujosios kartos ugdymui. E. Aleksandravičiaus ir A. Kulakausko suformuluota sąvoka „Merkio pozityvistinė mokykla“ įgalina suvokti, kokiais prasminiais akcentais yra pagrindžiama šio tyrinėtojo mokyklos specifika. Taip pat sovietmečiu pradėjo klostytis Edvardo Gudavičiaus mokykla, kuri po 1990 m. esmingai paveikė lietuviškosios istoriografijos reljefą⁸⁷.

Sovietmečio Lietuvos mokyklose A. Šapokos vadovėlis buvo pašalintas iš mokymo programos. Jo vietą užėmė „Lietuvos TSR istorijos“ vadovėliai ir veikalai, tad lietuvių jaunimo istorinę sąmonę pradėjo formuoti istorikai, kurie rėmėsi marksistine istorijos tyrimo metodologija, kuri buvo suponuota marksistinės-lenininės-stalinistinės ideologijos. Alfredas Bumblauskas viename savo straipsnyje pažymi, jog sovietmečiu vyravo „komunistinis pragmatizmas“, ir tai yra

⁸⁶ Švedas A., *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius, 2009, p. 46-47.

⁸⁷ Ten pat, p. 54-55.

lyg alternatyva istorizmui⁸⁸. Taigi „komunistiniai pragmatikai“ rašė „Lietuvos TSR istorijos“ veikalus. Nors A. Bumblauskas nepriskiria Juozo Jurginio prie „komunistinių pragmatikų“, tačiau būtent jis parašė 1957 metais „Lietuvos TSR istorijos“ vadovėlį, skirtą vidurinėms mokykloms. Vadovėlis nedidelios apimties, o jame aprašytas 1794 m. sukilimas pateiktas labai glaustai. Tačiau jau pirmuosiuose sakiniuose pastebima marksistinės ideologijos elementų: „Jau vidaus karo metu Lietuvoje vyko ištisa eilė valstiečių ir miestiečių buzdėjų. Kadangi kariuomenė ir bajorija buvo užimta karu, tad ne visada pasisekdavo tuos buzdėjimus greitai nuslopinti“⁸⁹. Šioje vietoje jau pasireiškia klasių kovos principo užuomazgos; toliau tekste yra ir tokių sąvokų kaip „liaudis“, „masės“, „revoliucija“, kurie aiškiai pabrėžia marksistinę retoriką. Autorius neaprašo sukilimo mūšių, tačiau padaro vieną nedidelę išvadą, jog sukilimo vadovybė buvo dvarininkų įtakoje, ji nenorėjo naikinti baudžiavos, tad valstiečiai ir miestiečiai šalinosi nuo sukilimo, be to, sukilėliams nestigo didvyriškumo. Beje, reikia akcentuoti, jog J. Jurginis kėlė valstybės ir tautos vertybių idėją, jis rašė: „Kiekvienos tautos siekimas turėti kuria nors forma savo valstybę, valstybingumo siekimas yra teigiamas reiškinys, ir todėl istorikas neturi jo išleisti iš akių. Tarybinis istorikas daugiau dėmesio kreipia į gamintojų, liaudies masių istoriją, bet jis negali Lietuvos TSR istoriją paversti vien tik kurios nors gamintojų klasės istorija, negali ignoruoti tokių dalykų kaip tauta ir valstybė“⁹⁰. Vadinasi, vadovėlio autorius ne be reikalo pamini sukilėlių didvyriškumą: pastarasis (moraline prasme) iškelia nepriklausomą valstybės ir tautos idėją.

Tais pačiais metais (1957 m.) parašytas „Lietuvos TSR istorijos“ akademinis veikalas, kurio vyriausiasis redaktorius – Juozas Žiugžda. Jame 1794 m. sukilimas aprašomas labai plačiai, daromos ideologizuotos išvados. Krinta į akis, jog aprašomoje karo eigoje minimi tik sukilėlių pralaimėti mūšiai, tačiau yra ir išimtis, susijusi su J. Jasinskio asmenybės išryškinimu: „Diejevas laukė pastiprinimo ir ruošėsi šturmuoti Vilnių. Jokūbas Jasinskis šį pavojų matė ir ryžosi jį pašalinti stipriu puolimu iš Vilniaus. Jis sutelkė apie du tūkstančius kareivių <...> ir gegužės 7 d. prie Palionių kaimo puolė Diejevo užimtas pozicijas. <...> Kautynėse iš abiejų pusių buvo daug nukautų ir sužeistų, bet puolimas tikslo nepasiekė“⁹¹. Nors J. Jasinskis tikslo nepasiekė, tačiau vadovėlio autoriai pabrėžia šio vado įžvalgumą ir ryžtą imtis reikalingų veiksmų. Akivaizdžiai matomas T. Kosciuškos išstūmimas iš pirmos pozicijos, užleidžiant vietą J. Jasinskiui. Šiame veikale net nėra T. Kosciuškos portreto, kurį pakeičia J. Jasinskio atvaizdas.

⁸⁸ Bumblauskas A., Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija?, *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, sudaryt. A. Bumblauskas, N. Šepetytė, Vilnius, 1999, p. 107.

⁸⁹ Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija*, Kaunas, 1957, p. 56.

⁹⁰ Bumblauskas A., Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija?, *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, sudaryt. A. Bumblauskas, N. Šepetytė, Vilnius, 1999, p. 108.

⁹¹ Žiugžda J., Jablonskis K., Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1971 metų I*, Vilnius, 1957, p. 353.

Tokia pati situacija ir J. Jurginio vadovėlyje. Pastarajame tik užsimenama, jog Lenkijoje sukilimui vadovavo T. Kosciuška, o tuo tarpu apie J. Jasinskį rašoma, kad jis buvo inžinerijos pulkininkas, sukilėlių karinis vadas Lietuvoje, energingas, kupinas revoliucinių įsitikinimų. Be to, J. Jurginis pažymi, jog Lietuvos sukilėlių vadas žuvo kautynėse, o apie T. Kosciuškos lemtį nieko neužsimena⁹².

J. Žiugždos akademiniame veikale apie T. Kosciušką rašoma tik neigiamai: „Lenkijos sukilimo vadovai, jų tarpe ir Tadas Kosciuška, savo gausiuose pareiškimuose nieko neužsiminė apie tai, kokiomis teisėmis Lietuva naudosis, sukilimą laimėjus. Kokio nors politinio savarankiškumo Lietuvai jie nepažadėjo. Tai buvo viena iš daugelio sukilimo metu jų padarytų politinių klaidų“⁹³. Šioje vietoje Lenkija ir T. Kosciuška suliejami į vieną subjektą, kuris supriešinamas su Lietuva; marksistai istorikai pabrėžia, jog Lietuva buvo priklausoma nuo Lenkijos, neturėjo jokie savarankiškumo. Toliau rašoma, kad Lenkijos feodalai susitarę su Lietuvos feodalais, privertė T. Kosciušką pašalinti J. Jasinskį iš Lietuvos sukilėlių vado pareigų. Tai jau antra T. Kosciuškos politinė klaida.

Autorių išvadose aiškėja, kodėl J. Jasinskio figūra yra tokia svarbi „komunistiniams pragmatikams“ ir J. Jurginiui: „Svarbiausia sukilimo nepasisekimo priežastis buvo ta, kad sukilimo vadai stengėsi jį laimėti, nenaikindami feodalinės–baudžiavinės sistemos. Jie tikėjosi klasinius prieštaravimus pajungti bendriems politiniams Lenkijos interesams, kai tie interesai buvo nesuderinami. Klasinis antagonizmas iškilo pačioje sukilimo pradžioje. Į Jasinskio kvietimą visiems apsiginkluoti dvarininkai atsakė nepasitenkinimu: jeigu valstiečiai išeisį į karą, tai nebus kam dvarininko žemės dirbti, o antra vertus, valstiečių apsiginklavimas sudarė pavojų dvarininkams“⁹⁴. Manau, rašydami žodį „dvarininkai“ istorikai marksistai turėjo omenyje būtent lenkų ir lietuvių feodalus, kurie, kaip anksčiau rašiau, susitarę tarpusavyje privertė T. Kosciušką pašalinti J. Jasinskį iš vado pareigų. Taigi dvarininkai ir Lenkijos interesai (pagal pastarąją citatą) priešpastatomi J. Jasinskiui. Vadinasi, šis vadas parodomas, kaip lietuvių tautos didvyris, kuris kovoja už valstiečius ir prieš dvarininkus, siekęs savarankiškos bei atskirtos nuo Lenkijos Lietuvos. Žinoma, sukilėlių kova prieš Rusijos imperiją yra „užtušuojama“, net pasinaudojant T. Kosciuškos gegužės 7 d. universalu. Teigiama, kad feodalai supratę universalą reikšmę „atsidūrė kryžkelėje: ar sukilimą laimėti, atstatyti Lenkijos valstybę ir pralaimėti baudžiavą, ar sukilimą pralaimėti, likti svetimos

⁹² Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija*, Kaunas, 1957, p. 57.

⁹³ Žiugžda J., Jablonskis K., Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1971 metų I*, Vilnius, 1957, p. 350.

⁹⁴ Ten pat, p. 355.

valstybės valdiniais ir gyventi senoviškai, naudojant baudžiauninko darbu. Dauguma feodalų pasirinko antrąją išeitį⁹⁵.

T. Kosciuškos asmuo simbolizuoja lietuvių–lenkų vienybę (šią problemą istorikai marksistai išsprendė nustumdami jį į antrą planą ir išskeldami J. Jasinskį), o J. Jasinskio figūra – lietuvių–lenkų nesantaiką, todėl „komunistiniams pragmatikams“ pastaroji asmenybė žymiai labiau atitiko jų interesus (arba, kitaip sakant, SSRS valdžios interesus). Sovietinėje Lietuvoje, kaip atminimo figūrą, J. Jasinskio idėją buvo galima sugretinti su SSRS socialistine ideologija, kurioje šios valstybės vadai eina išvien su liaudimi ir kovoja už jos interesus. Žinoma, ši mintis nebuvo įgyvendinta, ir, apskritai, tai tik mano hipotezė. Sovietinėje Lietuvoje J. Jasinskio sukilimo atminimo figūra negalėjo užimti jokios pozicijos lietuvių atminties kultūroje, nes pastaroji buvo visiškai apmirusi ir pakeista SSRS atminties kultūra, kurioje, manau, jau nuo 6-ojo dešimtmečio turėjo pradėti įsitvirtinti dominuojančioje pozicijoje „pergalės mitas“. Šalia jo vyravo svarbios atminimo kultūros – „pasaulinė darbininkų klasės idėja“ ir „marksizmo-leninizmo ideologija“ – kurių reikšminis turinys skirtingose šalyse (taip ir Lietuvoje) ilgainiui buvo suderintas su skirtingų nacionalinių kultūrų reikšmėmis⁹⁶. Kaip A. Nikžentaitis pažymi, jog „šiandieninės Rusijos kultūrinė atmintis formuojama vieno įvykio pagrindu – Antrasis pasaulinis karas, arba Didysis Tėvynės karas, tiksliau sakant, pergalės šiame kare momentas“⁹⁷. Manau, J. Jasinskio sukilimo idėją galima įvardinti, kaip tam tikrą istorinio diskurso produktą, kurio siekė SSRS valdžia, vykdydama istorijos politiką Lietuvoje, nes tokiai greitai centralizuotai valdžiai, realizuojančiai kokią nors visuomenės (šiuo atveju Lietuvos visuomenės) modeliavimo programą remiantis postuluojuama istorinių įvykių vizija ir norint daryti įtaką kolektyvinės atminties bei bendruomenės istorinės savimonės formai, gali prireikti įvairios kokybės žinių apie praeitį, kurios yra tam tikro istorinio diskurso produktas⁹⁸.

1954 m. išleistas profesoriaus A. Šestakovo redaguotas mokyklinis vadovėlis „TSRS istorijos trumpasis kursas“, kuris suteikia galimybę pažvelgti kaip pateikiamas 1794 m. sukilimas SSRS tautų istorijos aprašyme. Sukilimas aprašytas labai siaurai. J. Jasinskis neminimas, išsamesnės informacijos apie T. Kosciušką nepateikiama, minimas tik jo vardas. Sukilimui aprašyti skirta tik nedidelė pastraipa: „1794 m. Lenkijoje įvyko Kosciuškos vadovaujamas lenkų sukilimas

⁹⁵ Ten pat, p. 355.

⁹⁶ Safronovas V., Ar Tarybų sąjungoje būta alternatyvos vyraujančiai atminimo kultūrai?, *Atminties daugiasklaidymas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 350.

⁹⁷ Nikžentaitis A., Atminties ir atminimo kultūrų modeliai, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 444.

⁹⁸ Wittek P., Istorinės politikos doktrina – arba kelių veiksnių „drama“, *Atminties daugiasklaidymas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 544.

dėl Lenkijos atstatymo. Austrija, Prūsija ir Rusija pasiuntė prieš jį savo kariuomenes. Kosciuška buvo sumuštas. Mūšyje jis buvo smarkiai sužeistas ir paimtas į nelaisvę. Iš Lenkijos Rusijai atiteko Lietuva. Nuo to laiko Lenkijos valstybė ilgiems metams neteko savo nepriklausomybės.⁹⁹ Kaip galima pastebėti, vadovėlio autoriui trūksta profesionalumo, nes jis nemini ATR vardo, mato tik Lenkiją ir jai priklausančią Lietuvą, kuri atiteko Rusijai. Kadangi nėra savarankiškos Lietuvos kaip lygiateisės Lenkijos partnerės, autorius nemato reikalo minėti ir J. Jasinskį. Sukilimas autoriaus akyse mtomas tik kaip lenkų sukilimas.

3.2 T. Kosciuškos sukilimo traktuotė sovietų Lietuvos istoriografijoje nuo 8-ojo dešimtmečio.

Pokaryje Lietuvos istorijos tradicija, kuri tapo tuo metu SSRS valdžios dalyku ir instrumentu, 8-ojo dešimtmečio pirmoje pusėje pradėjo atgauti savo spalvas. Tuo metu, dėl SSRS vidaus politikoje įvykusių pokyčių ir apskritai nestabilumo, SSRS valdžios įtaka sovietų Lietuvos istorijos politikai ėmė mažėti. Tai aiškiai pastebima bendrame J. Jurginio ir V. Merkio „Lietuvos TSR istorijos“ vadovėlyje. Jame T. Kosciuškos sukilimas aprašytas plačiai ir gana detalai. Sukilimo aprašymas pateiktas trimis poskyriais. Pirmame poskyryje pristatomi sukilimo vadai: T. Kosciuška, kuris vadovavo sukilimui Lenkijoje ir buvo pasižymėjęs Amerikos nepriklausomybės kare, bei J. Jasinskis – poetas, jakobiniškų pažiūrų revoliucionierius, paskirtas visų Lietuvos karinių pajėgų viršininku. Beje, autoriai pamini profesorių Lauryną Stuoką–Gucevičių: „Gegužės 1 d. buvo oficialiai paskelbta, kad Vilniaus miestas prisideda prie sukilimo, ir išrinktas atstovas į Vyriausiąją tarybą. Iš miestiečių pradėda organizuoti municipalinė gvardija. Šiai pusanthro tūkstančio žmonių gvardijai vadovavo profesorius Stuoka–Gucevičius, asmeninis J. Jasinskio draugas.“¹⁰⁰ Toliau rašoma, kad po Vyriausiosios tarybos įsteigimo Targovicos konfederatai, kaip tėvynės išdavikai, Vilniuje ir Varšuvoje pakarti.

Antrame poskyryje pateikiami prieštaravimai tarp Lietuvos ir Lenkijos. Pagrindinis prieštaravimų objektas – J. Jasinskio asmenybė; be to, atskiros sukilėlių valdžios susikūrimas Lietuvoje nepatiko Lenkijos sukilimo vadovams, nes tai galėjo reikšti Lietuvos atsiskyrimą nuo Lenkijos. Aiškiai nurodoma, kaip buvo išspręsta situacija: „Įtakingesni vietiniai didikai į Jasinskį žiūrėjo kaip į pavojingą jakobiną. Jiems drauge su Lenkijos įtakingaisiais asmenimis pavyko panaikinti Lietuvos vyriausiąją tautinę tarybą ir pašalinti Jasinskį iš Lietuvos sukilėlių vado

⁹⁹ Šestakovas A., *TSRS istorija trumpasis kursas*, Kaunas, 1954, p. 73.

¹⁰⁰ Jurginis J., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei*, Kaunas, 1972, p. 56.

pareigų.¹⁰¹ Galime pastebėti, kad autoriai nemini, jog prie J. Jasinsio nušalinimo prisidėjo T. Kosciuška, kuris vėliau, kaip toliau rašoma, atšaukė Velhorskį (pakeitęs J. Jasinskį) atgal į Varšuvą. Autoriai akcentuoja, jog dalis bajorų ir miestiečių buvo pasiryžę saugoti Lietuvos valstybingumą, ir šią mintį savo reakciniams tikslams buvo panaudoję Targovicos konfederacijos vadovai. Vadovėlio autoriai neigiamai žiūri į Targovicos konfederacijos vadovų politiką.

Trečiame poskyryje, kuris vadinasi „sukilimo nuslopinimas“, didesnis dėmesys skiriamas valstiečiams ir baudžiavos panaikinimui: „Lietuvoje veikė keli sukilusių valstiečių būriai. Valstiečiai taip pat buvo imami rekrutais į sukilėlių kariuomenę. Jie priešinosi rekrutų gaudymui, priešinosi rekvizicijoms. Paimti prievarta į kariuomenę, pirmai progai pasitaikius, pabėgdavo. Sukilėlių eilės kriko. Nepanaikinus baudžiavos, sukilimo nebuvo galima laimėti.“¹⁰² Autoriai teigia, jog Lietuvoje sukilėlių trūko, ir ši problema galėjo būti išspręsta, panaikinant baudžiavą. Pabaigoje J. Jurginis ir V. Merkys pažymi, jog 1794 m. buvo svarbus geopolitine prasme, nes turėjo tiesioginės įtakos Prancūzijos revoliucinių karų eigai, atitraukdamas dalį Prūsijos bei Austrijos karinių pajėgų ir sutrukdydamas Rusijai įvykdyti intervenciją, kuriai ji buvo pasiruošusi.

Šis vadovėlis labai išsiskiria iš ankstesnių ypač tuo, jog nebenaudojama marksizmo tyrimo ideologijos elementų (klasių kovos) ar tiesiog marksizmo retorikos, pavyzdžiui, priešingai nei ankstesniame mano jau aptartame 1957 m. J. Jurginio vadovėlyje. Pastarajame vartojamos sąvokos „liaudis“, „masės“, „revoliucija“ jau nebeaptinkami šiame abiejų istorikų parašytame vadovėlyje. Beje, aiškiai matoma, jog sukilimo pagrindinė figūra yra T. Kosciuška, J. Jasinskio vaidmuo tampa antraeilis, pabrėžiamas jo likimas sukilimo pabaigoje bei draugiškas ryšys su L. Stuoka–Gucevičiumi. Nėra pateikiama ideologizuotų išvadų, o labiau akcentuojami politinio tipo pastebėjimai. Tokių pastebėjimų buvimas yra logiškas, nes sukilimas nenagrinėjamas kariniu aspektu (nėra paminėto nei vieno mūšio – apsieita be pralaimėjimų ir pergalių). Šiame vadovėlyje sukilimas aprašytas tikrai gana objektyviai.

Naujame M. Jučo ir V. Merkio 1982 metų mokykliniame vadovėlyje, kuriame aprašomas 1794 m. sukilimas, pažymima, jog ATR padalijusios reakcinės Rusijos, Prūsijos ir Austrijos vyriausybės vadovavosi grobikiškais tikslais: siekė įsigyti kuo daugiau svetimų žemių¹⁰³. Šioje vietoje akcentuojamas neigiamas požiūris į Rusijos imperijos vykdytą politiką. Vadovėlyje sukilimas aprašytas pakankamai glaustai, panašiai kaip ir J. Jurginio ankstesniame vadovėlyje. Aiškiai nurodoma, jog T. Kosciuška vadovavo ATR sukilimui, o J. Jasinskis buvo sukilimo vadas

¹⁰¹ Ten pat, p. 56.

¹⁰² Ten pat, p. 57.

¹⁰³ Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija 7-9 kl.*, Kaunas, 1982, p. 64.

Lietuvoje. Akcentuojama, jog lenkų sukilėlių įkalbėtas, T. Kosciuška pašalino J. Jasinskį iš Lietuvos sukilėlių vado pareigų ir ėmė vadovauti šiems sukilėliams iš Lenkijos. Tačiau nepateikiama detalesnė informacija, kodėl J. Jasinskis buvo pašalintas.

J. Jurginis savo monografijoje „Lietuvos valstiečių istorija“ į 1794 m. sukilimą žvelgia per politinę ir socialinę prizmę. Autorius rašo, kaip į sukilimo organizavimą buvo įtraukti valstiečiai. Minimas sukilėlių vyriausybės paskelbtas atsišaukimas, parašytas lietuviškai, nes kreipiamasi būtent į valstiečius, vadinant juos „gaspadoriais ir broliais artojais“. Atsišaukimu „jie raginami užbaigti karą, kurį prieš engėjus ir išdavikus sėkmingai pradėjo kareiviai, bajorai ir miestiečiai“¹⁰⁴. Teigiama, jog nebereikia žiūrėti luomų, nes žmonės yra lygūs, visi „ant tos pačios žemės gyvena“. Istorikas nei karto nepamini J. Jasinskio, tačiau galima tai suprasti, nes joks istorikas nesieja jo su valstietija. Tuo tarpu T. Kosciuškos asmuo išryškinamas, pateikiant jo artimą ryšį su valstiečiais: „Vyriausiasis sukilėlių vadas Tadas Kosciuška vilkėjo valstiečio miline ir dažnai ne be pagrindo buvo vadinamas valstiečių generolu dėl laimėto mūšio, kuriame pasižymėjo dalgininkai ir dėl jo raštų skelbtų valstiečiams.“¹⁰⁵ T. Kosciuška vaizduojamas kaip politikas, kovojantis už valstiečių teises, ir kaip jų karo vadas. Istorikas pamini Mykolo Karpavičiaus pamokslą (tai, galima sakyti, ne pamokslas, o atsišaukimas), pasakytą 1794 m. balandžio 20 d. Vilniuje šv. Jono bažnyčioje, pagerbiant kautynėse žuvusius sukilėlius. J. Jurginis atkreipia dėmesį, jog šiame atsišaukime ypač aukštinami valstiečiai, vadinami sodžionimis artojais, kurie narsiai kovėsi prie Palionių kaimo, netoli Valkininkų. Minimas Dovydas Pilchovskis, Vilniaus universiteto profesorius, kuris aprobavo šį „pamokslą“ ir įspėjo kunigus, ypač klebonus, kad jis būtų perskaitytas bažnyčiose iš sakyklų.

Istorikas neužmiršta paminėti svarbaus Polaneco universalu, kuris iškelia T. Kosciušką: „1791 m. Gegužės 3 d. konstitucija valstiečių negalėjo patenkinti. T. Kosciuška turėjo net du kartus skelbti jos papildymus: 1794 m. gegužės 2 ir gegužės 7 dienomis (pastarasis vadinamas Polaneco universalu). Šiame universale įrašytas vienas esminis dalykas: juo pripažįstamos valstiečiams pilietinės teisės.“¹⁰⁶ Autorius, pereidamas nuo politikos prie karinių veiksmų, pažymi vieną Vaitkevičiaus dalinio, sudaryto daugiausia iš valstiečių ir veikusio Žemaitijoje, pergalę. Šis dalinys ėjo sargybą prie kelių tarp Klaipėdos ir Liepojos, kad nesusijungtų Prūsijos ir Rusijos kariuomenės. Dalinys staigiu puolimu įsiveržė į Liepojos uostą ir laimėjo 1200 šautuvų ir 12 tūkstančių svarų parako, nemažai švino ir kitų amunicijos dalykų. Tokiais aprašomais

¹⁰⁴ Jurginis J., *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978, p. 157.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 158.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 159.

faktais J. Jurginis nurodo valstiečių svarbą sukilime bei „suvalstietina“ T. Kosciuską, akcentuodamas jo artimą ryšį su valstiečiais. Šioje knygoje istorikas nepateikia nei vieno neigiamo dalyko apie valstiečių įtraukimą į sukilimą, tačiau prieš tai išleistame J. Jurginio ir V. Merkio vadovėlio sukilimo aprašyme nurodoma, jog valstiečiai „priešinosi rekrutų gaudymui, priešinosi rekvizicijoms. Paimti prievarta į kariuomenę, pirmai progai pasitaikius, pabėgdavo“¹⁰⁷. Istorikas neišskiria sukilimo problemų, o pažymi sėkmingas pastangas įtraukti valstiečius į jį.

1985 m. išėjo naujas „Lietuvos TSR istorijos“ veikalas, kurio vyriausiasis redaktorius – Bronius Vaitkevičius. Pastarąjį galime laikyti lyg alternatyva J. Žiugždos ankstesniam veikalui, nes abiejose knygoje 1794 m. sukilimas aprašomas plačiai. Jame rašoma: „Lietuvos tautinė aukščiausioji taryba energingai organizavo sukilėlius tėvynės ginti. Ji leido „Vilniaus tautinį laikraštį“, kuris propagavo prancūzų jakobinų idėjas“¹⁰⁸. Paminėta „tėvynė“ ir „Vilniaus tautinis laikraštis“, šių abiejų elementų nesimato tiek J. Žiugždos, tiek J. Jurginio knygoje.

Manau, reikia kelti klausimą, ar B. Vaitkevičius, M. Jučas ir V. Merkys pasisavino iš „komunistinių pragmatikų“ J. Jasinskio sukilimo idėją? Naujose jų knygoje vis dar nėra T. Kosciuskos portreto, vietoj jo toliau sukilimas iliustruojamas J. Jasinskio atvaizdu, tačiau sukilimo aprašyme nebesimato neigiamo požiūrio į T. Kosciuską, neįvardinamos jo politinės klaidos ir nebandoma jį priešpastatyti J. Jasinskiui. Žinoma, knygoje nebeiškeliama J. Jasinskio „talentas“, kaip kad tai padarė J. Žiugžda ir jo komanda. Vis dėlto, drįsčiau teigti, jog T. Kosciuskos asmenybė 8-jame dešimtmetyje vėl grįžta į pirmąją poziciją, nes B. Vaitkevičiaus veikale dažniau minimas T. Kosciuska (beje, teigiamai žiūrima į jo Polaneco universala), be to, jis skaitytojui pristatomas taip, kaip savo veikale jį pristatė ir M. Biržiška: „Sukilimui vadovauti buvo pakviestas pasižymėjęs JAV kovose dėl nepriklausomybės iš LDK kilęs generolas Tadas Kosciuska“¹⁰⁹.

1988 m. išleistas „TSRS istorijos“ vadovėlis, kurį galima sugretinti su jau nagrinėtu labai panašiu 1954 m. vadovėliu. Naujesniame pateikiama šiek tiek daugiau informacijos negu ankstesniame: „Lenkijoje prasidėjo nacionalinio išsivadavimo sukilimas (1794). Sukilėlių armijai vadovavo generolas Tadas Kosciuska, drąsus karvedys, liepsningas patriotas ir karštas revoliucinės Prancūzijos šalininkas. Sukilėliai sudavė interventams keletą smūgių ir užėmė Varšuvą. Sukilimo slopinti buvo mesta gretimų monarchijų kariuomenė. Interventų armijų smūgiai sukilimą

¹⁰⁷ Jurginis J., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija VII-IX klasei*, Kaunas, 1972, p. 57.

¹⁰⁸ Vaitkevičius B., Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų I*, Vilnius, 1985, p. 226.

¹⁰⁹ Biržiška M., *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius, 1919, p. 6.

sugniuždė.¹¹⁰ Nors sukilimas aprašytas taip pat glaustai, tačiau akcentuojama, jog jis yra priskiriamas nacionaliniam išsivadavimui. 1954 m. vadovėlyje teigiama, jog po sukilimo nuslopinimo ir trečiojo padalijimo „Lenkijos valstybė ilgiems metams neteko savo nepriklausomybė“¹¹¹. Tuo tarpu šiame vadovėlyje rašoma, kad po trečiojo padalijimo „Lenkijos-Lietuvos valstybė nustojo egzistavusi“¹¹². Vadovėliuose skiriasi valstybės vardas. Tačiau šių vadovėlių esminis skirtumas yra T. Kosciuškos asmenybės paminėjimas. 1954 m. vadovėlyje minimas tik jo vardas, o šiame naujesniame vadovėlyje teigiama, jog jis ne tik drąsus karvedys ir liepsningas patriotas, bet dar pateikiama jo graviūra, prie kurios pridodama, kad jis Lenkijos nacionalinis didvyris (įdomu tai, jog tik Lenkijos), vadovavo išsivadavimo sukilimui ir narsiai kovėsi su interventų kariuomene bei dalyvavo Šiaurės Amerikos nepriklausomybės kovose.

Dar 1988 m. išleista, tačiau jau nebe „Lietuvos TSR istorijos“ pavadinimu, o „Lietuvos istorijos“ knyga. Vis dėlto, nesureikšminu ir neišskiriu jos kaip ypatingai aktualios, nes 1794 m. sukilimas aprašomas labai glaustai, tačiau objektyviai. Nepateikiami jokie sukilimo vadų portretai, nepaminimi mūšiai, tik trumpai išskiriami trys sukilimo numalšinimo etapai. Nepateikiami jokie sukilimo vertinimai ar išvados, o apie pagrindinius vadus užsiminama tik tiek, kad „vyriausioju sukilimo vadu buvo pripažintas T. Kosciūška, o Lietuvos ginkluotosioms pajėgoms vadovavo J. Jasinskis“¹¹³.

1989 m. pasaulį išvydo pirmasis Arūno Gumuliausko vadovėlis „Lietuvos istorija“. Istorikas pateikia tiek karinius, tiek politinius šio sukilimo aspektus, aprašymas gana detalus. Daug dėmesio skiriama T. Kosciūškai: „Sukilėliams vadovavo generolas Tadas Kosciūška. Jis gimė 1746 m. vasario 4 d. Baltarusijoje, o mirė 1817 m. spalio 15 d. Šveicarijoje. 1775–1783 m. jis dalyvavo JAV nepriklausomybės kare, o 1784 m. grįžo į Lenkiją. 1789 m. T. Kosciūška buvo paskirtas Lenkijos kariuomenės brigados vadu, pasižymėjo 1792 m. kare su Rusijos kariuomene. Targovicos konfederatams užgrobęs valdžią jis emigravo į Saksoniją. 1794 m. spalio 10 d. mūšyje ties Macejovicias jis buvo sužeistas, pateko į caro kariuomenės nelaisvę, kalėjo Petropavlovskio tvirtovėje. 1796 m. jis buvo paleistas, gyveno JAV, Prancūzijoje, Šveicarijoje.“¹¹⁴ Toks išsamus šios asmenybės aprašymas iš karto nurodo, jog šis asmuo yra centrinė sukilimo figūra, kurios vardu ir pavadintas šis sukilimas. Tuo tarpu apie J. Jasinskį rašoma, jog jis mokėsi Varšuvos karininkų mokykloje Kadetų Korpuse. Nuo 1790 m. jis buvo Vilniaus karo inžinerijos mokyklos viršininkas,

¹¹⁰ Rybakovas B., *TSRS istorija*, Kaunas, 1988, p. 251.

¹¹¹ Šestakovas A., *TSRS istorija trumpasis kursas*, Kaunas, 1954, p. 73.

¹¹² Rybakovas B., *TSRS istorija VIII klasei*, Kaunas, 1988, p. 251.

¹¹³ Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V., *Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988, p. 94.

¹¹⁴ Gumuliauskas A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989, p. 159.

1794 m. dalyvavo kare su Rusija. Autorius akcentuoja, kad J. Jasinskis siekė plėsti Lietuvos valstybinį savarankiškumą. Šitokio kategoriško teiginio neaptinku nei viename mano nagrinėtame Sovietų Lietuvos veikale ar vadovėlyje. Toliau teigiama, jog toks Lietuvos pajėgų vado savarankiškumas nepatiko nuosaikiems sukilimo vadovams, tad T. Kosciuškos įsakymu Lietuvos tautinė aukščiausioji taryba buvo panaikinta, iš sukilėlių vado pareigų pašalintas J. Jasinskis.

A. Gumuliauskas mini mūšį 1794 m. balandžio 4 d. ties Raslavicais, kuriame sukilėliai sumušė Rusijos kariuomenės būrį. Dar pažymima, jog T. Kosciuškai lemtingame mūšyje ties Macejovicais rusų armijai vadovavo žymusis Aleksandras Suvorovas. Pateikiama Polaneco universalso esmė, jog „visiems valstiečiams buvo pripažįstama asmens laisvė, mažinamas lažas, o sukilimo dalyviai atleidžiami nuo lažo, suteikiama teisė valstiečiams apskūsti ponus sukilėlių valdžiai, draudžiama valstiečius išvaryti iš jų ūkių. Šis dokumentas buvo pirmasis konkretus žingsnis į baudžios panaikinimą“¹¹⁵. Istorikas pažymi sukilimo pabaigą, kurioje Rusijos kariuomenei suaktyvinius veiksmus, rugpjūčio 12 d. kapituliavo Vilnius. Rugpjūčio pabaigoje sukilėliai pasitraukė į Užnemunę, vėliau į Lenkiją. Lapkričio 16 d. rusai užėmė Varšuvą, pagrindinę pasipriešinimo citadelę.

Autorius atskirą pastraipą skiria trečiojo ATR padalijimo aprašymui: minima konvencija, kurią 1795 m. spalio 24 d. Peterburge pasirašė Rusija, Austrija ir Prūsija, nurodoma, kokiai valstybei atitenka tam tikros žemės. Po to, akcentuojama dar viena konvencija, kurią 1797 m. sausio 26 d. pasirašė tos pačios valstybės. Joje patvirtinamas ATR trečiasis padalijimas ir panaikinami jos valstybingumo likučiai – gyventojų pilietybė, Lenkijos karalystės ir LDK pavadinimai. Be to, istorikas primena ATR karalių Stanislovą Augustą Paniatovskį, kurio sosto atsisakymo aktas papildė pastarąją konvenciją.

Sukilimo aprašymo pabaigoje istorikas pateikia įdomias išvadas: „Žečpospolitos padalijimai buvo reakcingi aktai, kurie sustiprino juos įvykdžiusias feodales absoliutines monarchijas, padėjo pagrindus jų sąjungai prieš revoliucinius bei nacionalinius išsivadavimo judėjimus. Žečpospolitos žlugimą paspartino stambioji Lenkijos ir LDK aristokratija. Žečpospolitos žlugimo priežasčių buvo daug. Daug lėmė krašto ekonominė padėtis.“¹¹⁶ Manau, šioje vietoje vadovėlio autorius, minėdamas trijų absoliutinių valstybių sąjungą prieš revoliucinius judėjimus, turi omenyje sąjungą kovoje prieš Prancūzijos Didžiąją revoliuciją. Tuo tarpu sąjunga prieš „nacionalinius išsivadavimo judėjimus“ tiesiogiai priskiriama 1794 m. sukilimui, kurį būtų galima

¹¹⁵ Ten pat, p. 159.

¹¹⁶ Ten pat, p. 161.

traktuoti, remiantis istoriko išvada, T. Kosciuškos nacionalinio išsivadavimo judėjimu (arba sukilimu).

Kaip priešpriešą sovietinės historiografijos sukilimo vertinimui galima pateikti JAV lietuvių istoriko Algirdo Budreckio straipsnį, parašytą 1965 m. Jame pabrėžiamas 1794 m. sukilimo artimas idėjiškumas Prancūzijos revoliucijai. Sukilimo aprašymas pakankamai platus, daug dėmesio skiriama J. Jasinskiui ir T. Kosciūškai, kurie buvo įkvėpti Prancūzijos revoliucijos idėjų. Straipsnio autorius pažymi, jog 1793 m. T. Kosciūška buvo Prancūzijoje ir prašė žirondistų pagalbos dėl organizuojamo sukilimo ATR, tačiau „Kosciuškos draugai, žirondistai, virto iš valdžios 1793 m. gegužės 31 d.“, tad negalėjo jam suteikti pagalbos, o į valdžią atėję „jakobinai šaltai žiūrėjo į Kosciūšką“¹¹⁷. Toliau teigiama, jog „Kosciūškai įspūdį darė revoliucinio karo veiksmai Prancūzijoje“, tad jis bandė panaudoti sukilimo metu revoliucinę taktiką. Tuo tarpu J. Jasinskis labai sugretinamas su jakobiniška ideologija: „Jakobinai, Prancūzijos revoliucijos politinis klubas, pabrėžė prancūzų tautiškumą. Jie stengėsi išplėsti laisvės, lygybės ir brolybės idealus, tik tam jie naudojo smurtą. Jasinskis buvo tų idėjų šalininkas ir už tai davė lietuvių sukilimui nacionalistinį, revoliucinį atspalvį“¹¹⁸. Iš šių pavyzdžių darau išvadą, jog lietuvių atmintyje šis sukilimas bandomas įtvirtinti kaip Prancūzijos revoliucijos tam tikra atšaka, bandoma jį „sueuropietinti“, ideologiškai sujungiant tris valstybes – Lietuvą, Lenkiją ir Prancūziją – kurios siekė bendro tikslo – sukilimu kovoti prieš absoliutinę monarchiją.

JAV lietuvių istoriko novatoriška mintis tokią sukilimo idėją iškelti lietuvių atmintyje buvo priešinga „komunistiniams pragmatikams“, kurie „susovietino“ 1794 m. sukilimą ir pavertė jį J. Jasinskio sukilimu, tačiau nuo 8-ojo dešimtmečio lietuvių istorikai grąžino šiam sukilimui „T. Kosciuškos sukilimo“ etiketę į lietuvių atmintį. Be to, pastebimos naujos sukilimo traktuotės: J. Jurginis „suvalstietina“ T. Kosciuškos sukilimą, o A. Gumuliauskas (kartu su B. Rybakovu) jį traktuoja kaip T. Kosciuškos nacionalinio išsivadavimo sukilimą.

1794 m. sukilimo „susovietinimas“ buvo tiesiogiai susijęs su SSRS kuriama nauja istorine koncepcija. Sovietų Sąjungoje nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio atsisakius ne rusų tautinių kultūrų puoselėjimo ir ėmus stiprinti rusiškumo vaidmenį sovietinėje kultūroje, buvo koreguojama ir oficialioji istorinė koncepcija: į ankstesnę istoriją žiūrima kaip į vadinamosios Spalio revoliucijos ir SSRS (netgi viso sovietinio bloko, sukurto po 1945 m.) priešistorę. Vadinas, istorija turėjusi įrodyti, kad visi šie įvykiai yra istoriškai dėsningi ir viskas, kas praeityje klojo „tautų draugystės“

¹¹⁷ Budreckis A., Kosciuškos sukilimas Lietuvoje, *Karys*, 1965, Nr. 9, p. 258.

¹¹⁸ Ten pat, p. 260.

pamatus, turėjo būti siejama su pažanga, o kas tam trukdė – su reakcija. Taigi Rusija ne tik tada (po 1917 m.), bet ir praeityje buvusi jei ne pažangiausia, tai bent jau potencialiai pažangiausia šalis. Būtent pagal šią paradigmą buvo rašoma kiekvienos sovietinės respublikos istorijos. Nuoseklią istoriją (tokią, kuri prasidėtų pirmykšte bendruomenine santvarka ir baigtųsi dabartimi) buvo gana sudėtinga parašyti ne tik Lietuvoje, bet ir kitose sovietinėse respublikose. Tačiau gana greitai po II-ojo pasaulinio karo pabaigos pradėtas formuoti būtent rusiškąją marksizmo paradigmą atitinkantis istorinis naratyvas, kurio pagrindinis autorius – Juozas Žiugžda¹¹⁹.

SSRS centro valdžios įsakymais vykdant istorijos politiką tiek akademinėje literatūroje, tiek mokykliniuose vadovėliuose (taigi skirtingoms auditorijoms) iki 8-ojo dešimtmečio buvo suaktualinta J. Jasinskio sukilimo idėja, palanki marksistinei–lenininei ideologijai, kuri pagrįsta SSRS istoriniu naratyvu. Taip pat reikia pridurti, jog daug pastangų buvo įdėta įrodinėjant, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimai XVIII a. pabaigoje, kai ši valstybė „sužlugo“, turėjo teigiamos įtakos lietuviams: paspartėjo ekonominis Lietuvos vystymasis, pažangi rusų visuomeninė mintis padarė įtaką lietuvių kultūros vystymuisi, sustiprėjo klasių kova ir galų gale lietuviai buvo apsaugoti nuo jiems grėsusios asimiliacijos. Vis dėlto nuo 8-ojo dešimtmečio, atminties politikai keičiant istorijos politiką, sovietinėje istoriografijoje ir mokykliniuose vadovėliuose 1794 m. sukilimo idėja ir interpretacija prarado marksizmo–leninizmo ideologijos spalvas.

¹¹⁹ Staliūnas D., *Savas ar svetimas paveldas? 1863-1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius, 2008, p. 68-69.

4. T. Kosciuškos sukilimo atmintis istoriografijoje ir mokykliniuose vadovėliuose Lietuvoje po Nepriklausomybės atkūrimo

4.1 T. Kosciuškos sukilimo atmintis istorikų darbuose

Istoriografijos mokyklų užuomazgos sovietmečio Lietuvos istoriografijoje rodo, kad net ištisas mąstymo vienodinimo priemonių arsenalas negalėjo sustabdyti tam tikrų skirtingų metodų ar konceptualių požiūrių sklaidos. Tai įgalino rasti dialogo ir polemikos užuomazgoms tuometiniame istoriniame diskurse, kas ir sukūrė sąlygas po 1990-ųjų išryškėjusioms lietuviškosios istoriografijos teorinėms bei metodologinėms skirtybėms.

Nors atgavusioje nepriklausomybę Lietuvoje sovietinė ideologija išnyko, nėra pagrindo teigti, kad galėjo be pėdsakų išnykti daugelį dešimtmečių diegta ir viso pasaulio istorikų sluoksniuose tebesanti populiaris ir įtakingas marksistinis istorijos samprata ir ja grindžiama konkrečių istorinių tyrimų metodologija. Atvirkščiai, – galima daryti prielaidą, kad marksistinis požiūris į istoriją – nors jau ne kaip privaloma dogma – išliko ne tik akademinuose istorikų sluoksniuose, bet ir visuomenės istorinėje sąmonėje¹²⁰. Laikui bėgant prie išlikusios marksistinės istorijos sampratos Lietuvoje formuojasi istorinė antropologija, kasdienybės istorija, mikroistorija – tai neoistorizmo apraiškos istoriografijoje. Prie neoistorizmo greitai laiku prisideda Lietuvos visuomenės istorijos sąmonės tyrinėjimai, kuriuos papildė Lietuvos istorinės kultūros ir atminties tyrimai. Šiuolaikinėje istoriografijoje koegzistuoja metodologinės orientacijos, įkūnijančios visus istoriografijos raidos etapus pradedant XIX a.

1994 m. Rimantas Jاسas savo straipsnyje iškelia naują idėją dėl 1794 m. sukilimo. Ieškodamas šio sukilimo Lietuvai reikšmės, jis padaro įdomią išvadą: „Nei XIX a. Rusijos, nei jos paveldėtoja vadinama Sovietų Sąjunga negali net bandyti įrodinėti, kad Lietuva laisva valia amžinai prisijungia prie „motinos“ Rusijos, kaip 1654 metais Ukrainos kazokai ar kai kurios Kaukazo tautos. LDK reguliarios kariuomenės pulkai, 1794 m. balandžio mėn. masiškai perėmė T. Kosciuškos sukilimą Lenkijoje, išgelbėjo savo ir Lietuvos garbę, o to nepajėgė padaryti Nepriklausomos Lietuvos kariuomenė 1940 m. birželio 15 d., įsileidusi tą patį okupantą be

¹²⁰ Merkinaitė S., Radžvilas V., Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema, *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*, Vilnius, 2011, p. 124.

vienintelio šūvio. Tai būtų pirmasis didžiausias, sukilėlių nuopelnas Lietuvos istorijoje¹²¹. Pasak autoriaus, T. Kosciuškos vadovaujami sukilėliai savo veiksmais išgelbėjo Lietuvos garbę. Taip pat, autorius teigia, jog šio sukilimo negalima nei smerkti, nei braukti iš Lietuvos istorijos, nes buvo susidorota su sukilimo priešininkais Kosakovskiais, be to, Lietuvos sukilimo vyriausybė ėjo Lietuvos savarankiškumo keliu. Žinoma, autorius pažymi, kad tą „savarankiškumo kelią“ panaikino T. Kosciūška ir jo patarėjai, be to, pastarieji ir J. Jasinskį pašalino iš Lietuvos sukilėlių kariuomenės vado pareigų¹²². Tačiau, mano nuomone, istorikas tų neigiamų elementų nesureikšmina ir toliau laikosi pozicijos, jog šio sukilimo nereikia nei smerkti, nei išbraukti.

Zigmantas Kiaupa savo straipsnyje pateikia svarbias mintis apie 1794 m. sukilimą. Paties sukilimo eigos neaprašo, tačiau nurodo reikšmingus įvykius ir juos apibendrina. Jis rašo: „Svarbu, kad prie šio sukilimo prisidėjo ne tik bajorai – Ketverių metų reformų paveikti, vienijosi ir kiti luomai“¹²³. Minimimi ir Vilniaus miestiečiai, kurie įsitraukė į sukilimą ir pasiaukojančiai kovojo. Tęsdamas apie miestiečius, jis priduria, jog jie, „kad ir ypatingomis sąlygomis, kai tėvynė buvo pavojuje ir reikėjo bet kokia kaina telkti visus ją ginti pasiryžusius visuomenės sluoksnius, buvo priimti į valstybės aukščiausią instituciją – Vyriausiąją tautos tarybą“¹²⁴. Taigi parodoma, kad miestiečių luomas įgauna pagarbą ir tampa svarbiu tuo metu. Istorikas pažymi ir T. Kosciuškos universalio reikšmingumą: pirmasis atsišaukimas buvo adresuotas lietuviškai kalbantiems valstiečiams ir miestelėnams. Taigi straipsnio autorius daro išvadą: „Visuomenėje įvyko kokybinis lūžis ir 1794 m. sukilimo metu jau formavosi daugialuomės tautos ir valstybės vizija (nors dar ne visai aiški), dėl jos nepriklausomybės ir laisvės buvo pasiaukojamai kovojama“¹²⁵. Manau, istorikas nori iškelti sukilimo suvisuotinimo idėją, parodydamas, jog sukilimo valdžia rodė pagarbą kitiems luomams ir juos pripažino svarbiais valstybei. Visų luomų nukreipimas vienam tikslui – kovoti dėl „naujos“ valstybės (daugialuomės tautos). Šioje sukilimo idėjoje atsispindi absoliutus vienybės principas.

Eduardas Brusokas išsamiai straipsnyje aprašo Vilniaus miestiečius 1794 m. sukilime. Noriu tik išskirti kelias išvadas, kurias jis pateikia. Autorius rašo, jog „1791 m. konstitucija suteikė miestiečiams galimybę dalyvauti krašto politiniame gyvenime. Po Gardino seimo nutarimų ši galimybė buvo apribota. Tai tapo viena iš svarbiausių aktyvaus miestiečių

¹²¹ Jasiūnas R., 1794 metų sukilimo reikšmė Lietuvai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1994, Nr. 3, p. 6.

¹²² Ten pat, p. 7.

¹²³ Kiaupa Z., Sužlugdytos pertvarkos metas Lietuvoje XVIII amžiaus pabaigoje, *Acta academiaeartium Vilnensis*, 2004, t. 32, p. 13.

¹²⁴ Ten pat, p. 13.

¹²⁵ Ten pat, p. 14.

įsijungimo į 1794 m. sukilimą priežasčių¹²⁶. Autorius nurodo, kad Vilniaus miestiečiai kovojo dėl savo teisių, pateiktų 1791 m. konstitucijoje. Autorius teigia: „Vilniaus miestiečiai dalyvavimu sukilime nenusileido varšuviečiams, o Lietuvoje buvo aktyviausi; nesiribodami vien savo miestu, jie skleidė sukilimo idėjas ir kituose miestuose“¹²⁷. E. Brusokas akcentuoja Lietuvos miestiečių luomo vieningumą bei lygiavertiškumą Lenkijos miestiečių luomui, be to, stengiasi pabrėžti šio luomo svarbą sukilimo metu.

Z. Kiaupos ir jo komandos parašytoje akademinėje istorijoje 1794 m. sukilimas pateiktas glaustai. Krinta į akis tai, jog pateikti Simono Kosakovskio ir T. Kosciuškos portretai, o J. Jasinskio nėra. Tačiau to negalima sureikšminti, nes aprašoma tema pavadinta „1794 m. sukilimas“, be to, autoriai dėsto sukilimo eigą gana objektyviai ir nepateikia jokių subjektyvių vertinimų. Reikia pridurti, kad matosi tekste Z. Kiaupos propaguojama sukilimo suvisuotinio ir vienybės idėja (iš jo anksčiau pateikto straipsnio), nes tekste rašoma, jog „ieškota ne tik karininkų ar politiškai labiausiai išprususių bajorų paramos, bet kreiptasi ir į miestiečius, miestelėnus bei valstiečius“, ir tokiu būdu „sukilimas susilaukė plačios LDK gyventojų paramos“¹²⁸.

Originalią idėją dėl T. Kosciuškos sukilimo pateikia Alfredas Bumblauskas. Jis sukilimo idėją įvardija kaip kovą dėl 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijos – ji yra viso sukilimo šaltinis. Jis mano, kad Gegužės 3-iosios konstitucijos kelias į lietuvių savimonę yra nelengvas. Istorikas rašo: „Kyla klausimas, kodėl už konstituciją pasisakė platūs Lietuvos visuomenės sluoksniai (iš 34 pavičių seimelių tik 3 – prieš), kodėl ji buvo išversta į lietuvių kalbą (tai pirmasis politinis dokumentas lietuvių kalba), kodėl konstitucijai prisiekė bene vieninteliai to meto lietuviško žodžio puoselėtojai ir politinės lietuvių raštijos pradininkai Antanas Klementas ir Dionizas Poška, kodėl A. Klementas lietuviškomis eilėmis, o kunigas Mykolas Pranciškus Karpavičius ne tik lenkiškais, bet ir lietuviškais pamokslais kvietė 1794 m. į sukilimą, ginantį konstituciją?“¹²⁹. A. Bumblauskas kelia retorinius klausimus dėl konstitucijos ir 1794 m. sukilimo egzistavimo lietuvių atmintyje, nes istorikas tiek konstituciją, tiek sukilimą absoliučiai sugretina ir laiko juos lyg vienu subjektu.

Istorikas Andrea Griffante straipsnyje „Savo valstiečių beieškant. Dėl valstiečių simbolinio įpilietinimo Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr.“ žvelgia į T. Kosciuškos sukilimą per atminties prizmę, nepateikdamas 1794 m. sukilimo įvykių. Istorikas pristato T. Kosciuškos sukilimą

¹²⁶ Brusokas E., Už vientisą ir laisvą Respubliką: Vilniaus miestiečiai 1794 metų sukilime, *Darbai ir Dienos*, 2004, t. 37, p. 173.

¹²⁷ Ten pat, p. 174.

¹²⁸ Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000, p. 344.

¹²⁹ Bumblauskas A., Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 45-46.

kaip prasidėjusį valstiečių įpilietinimą. Tokią iškeltą idėją A. Griffante argumentuoja teigdamas, jog „negausūs pilietiškai nusistačiusių Lietuvos lenkų sluoksniai (krajovcai) T. Kosciuškos asmenyje įžvelgė valstietijos įpilietinimo pradininką, kurio pastangos, esą, buvo neįgyvendintos dėl bajorijos pasipriešinimo“¹³⁰.

Kadangi dar pirmame skyriuje akcentavau, jog XIX a. buvo dar tik kuriama lietuvių visuomenės atminties kultūra, tad akivaizdu, jog istorikas šiame straipsnyje teisingai rašo apie žemesnius visuomenės sluoksnius, kurie nedaug ką težinojo apie 1794 m. sukilimą ir jo vadą. Tačiau lietuvių inteligentams T. Kosciūška buvo gerai žinoma asmenybė. Lietuviai inteligentai į sukilimo vadą žiūrėjo kaip į kovotoją dėl valstiečių laisvės. Tokiai minčiai pagrįsti istorikas pasiremia M. Davainio-Silvestraičio publikuotu straipsniu „Aušroje“, kuriame T. Kosciūška yra garbinamas. Tačiau čia tik vieno inteligento nuomonė, kuri pritaikoma visai inteligentijai. Kad ir kaip būtų, istorikas, remdamasis M. Davainiu-Silvestraičiu ir Polaneco universalu paminėjimu, iškelia T. Kosciūšką: „Viena vertus, kaip neturtingų bajorų sūnus T. Kosciūška simboliu lygmeniu reprezentavo sluoksnį, kurį lietuviai siekė įtraukti į nacionalinį judėjimą. Kita vertus, nors T. Kosciūškos veikla nebuvo skirta vien lietuviams, bet visiems ATR valstiečiams, Universalu skelbimas dviem kalbomis įteisino lietuvių kultūrinės teisės: lietuvių diskurse T. Kosciūška buvo ne tik kovotojas dėl ATR valstietijos socialinių teisių, bet ir lietuvių (lietuviškai kalbančiųjų) valstiečių kultūrinio individualumo gynėjas.“¹³¹ Taigi istorikas nurodo Polaneco universalą kaip T. Kosciūškos labai svarbų „įrankį“, kuriuo jis patenka į istorinį Lietuvos paveldą. T. Kosciūškos sukilimo idėja persmelkta ne tik kovojimo dėl ATR valstietijos socialinių teisių, bet ir dėl lietuviškai kalbančių valstiečių kultūrinio individualumo gynimo.

Istorikas Egidijus Aleksandravičius savo knygoje „Karklo diegas“ labiau atsigręžia į T. Kosciūškos asmenį nei į jo vadovaujamą 1794 m. sukilimą. Autorius pateikia T. Kosciūškos pasiekimus Amerikos nepriklausomybės kare, minėdamas, kad tik dėka jo išmonės ir ryžto jauna amerikiečių armija 1777 m. sumušė anglius lemtingame mūšyje prie Saratogos. Jo gebėjimai atkreipė Dž. Vašingtono dėmesį, todėl jis tapo vyriausiojo vado adjutantu ir artimiausiu patarėju. Vėliau grįžęs į Lietuvą jis tapo karštas Gegužės 3 d. konstitucijos šalininkas, kuris gynė laisvės idėjas mūšiuose su Targovicos konfederacija ir rusais. Tačiau „pralaimėta kova pirmąsyk pavertė jį kartu su kitais kariais politiniu pabėgėliu, emigrantu Saksonijoje. Neužilgo jis grįžo ir Krokuvoje buvo paskelbtas sukilėlių vadu. T. Kosciūška buvo revoliucingas demokratas, siekęs paversti liaudį

¹³⁰ Griffante A., Savo valstiečių beiškant. Dėl valstiečių simbolinio įpilietinimo Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr., *Istorija*, 2014, t. 93, Nr. 2, p. 63.

¹³¹ Ten pat, p. 64.

politinės tautos dalimi, kovojančia už savo teises, žemę ir tėvynės laisvę. Pragaištingame mūšyje ties Macejovicėmis generolas buvo sužeistas, pateko rusams į rankas, kalėjo Petropavlovskio tvirtovėje du metus¹³².

Istorikas akcentuoja problemą, kurią jau senokai dalijasi lietuviai ir lenkai. Problema yra abiejų tautų formuojami atskiri nacionaliniai istoriniai naratyvai, susidedantys iš istorinės atminties, kuriai priklauso tam tikri herojai. Vienas iš tų herojų yra T. Kosciūška. Lenkai jį savinasi savajam „panteonui“, o lietuviai vis trypčioja vietoje nenuspręsdami – jis lietuvis ar lenkas? Beje, ne tik jis, bet ir kiti. Istorikas nurodo, jog T. Kosciūškos asmenybė priklauso tiek lenkams, tiek lietuviams: „Kas jie: lietuviai ar lenkai? Šis klausimas nuolat it šešėlis lydi T. Kosciūšką, Mykolą Kleopą Oginskį, Adomą Mickevičių ir tūkstančius lietuvių bajorų, liejusių kraują už Abiejų Tautų Respubliką, o neretai ir už viso pasaulio demokratijos idėjas, savame krašte ir toli už jo ribų.“¹³³ Autorius nurodo, kad T. Kosciūška ir kiti bajorai savame krašte sukilo ir liejo kraują ne tik už ATR, bet ir už viso pasaulio demokratijos idėjas. 1794 m. sukilimas – tai tarsi kova už demokratines vertybes (laisvė, lygybė, pagarba įstatymui), kurių puoselėjimas vienodai priskiriamas lenkams ir lietuviams.

4.2 T. Kosciūškos sukilimo atmintis mokykliniuose vadovėliuose

Istorikai bando T. Kosciūškos sukilimą įtvirtinti lietuvių atmintyje keldami idėjas ir išskirdami bei apibendrindami aktualiausius, ir reikšmingiausius sukilimo įvykius. Tokiu būdu istorikai formuodami visuomenės istorinę sąmonę susiduria su atminties politikos sritimi, kuri apima istorijos mokymą mokyklose. Šioje vietoje matosi kitos tendencijos.

Arūno Gumuliausko istorijos vadovėlyje 1794 m. sukilimas pateikiamas pakankamai detalai. Pradžioje rašoma, kad „sukilėliai norėjo atkurti Jungtinę valstybę su 1772 m. sienomis ir toliau vykdyti Ketverių metų seimo pažangias reformas“¹³⁴. Paminimas mūšis ties Raslavicais, kuriame buvo sumuštas Rusijos kariuomenės būrys. Autorius akcentuoja Polaneco universalą, „kuriuo visiems valstiečiams buvo pripažįstama asmens laisvė, mažinamas lažas, o sukilimo dalyviai atleidžiami nuo lažo, suteikiama teisė valstiečiams apskųsti ponus sukilėlių valdžiai, draudžiama valstiečius išvaryti iš jų ūkių“¹³⁵. A. Gumuliauskas aprašo, kaip J. Jasinskio

¹³² Aleksandravičius E., *Karklo diegas*, Vilnius, 2013, p. 96.

¹³³ Ten pat, p. 93.

¹³⁴ Gumuliauskas A., *Lietuva: nuo valstybės susikūrimo iki valstybės atkūrimo*, Vilnius, 1993, p. 194.

¹³⁵ Ten pat, p. 194.

vadovaujami sukilėliai atkovoja Vilnių iš rusų. Tiksliai paaiškinama, kodėl T. Kosciuszka panaikino Lietuvos tautinę aukščiausiąją tarybą ir atleido iš Lietuvos sukilėlių ginkluotųjų pajėgų vado posto J. Jasinskį. Paminimas N. Repninas – sukilimo numalšinimo pagrindinis vadas. Autorius akcentuoja svarbų mūšį ties Macejovicais, kur rusų armijai vadovavo žymusis A. Suvorovas; per šį mūšį į nelaisvę pateko T. Kosciuszka. Nors vadovėlyje nėra T. Kosciuskos ir J. Jasinskio portretų, tačiau pateikiama abiejų asmenybių nedideli biografijų aprašymai. Be to, autorius daro išvadą: „Sukilimui, kuriuo iš esmės buvo siekiama atsikratyti nuo svetimų valstybių kišimosi į vidaus reikalus dar likusioje Lenkijos–Lietuvos dalyje ir įvesti krašte stiprią valdžią, trukdė vidiniai prieštaravimai, sukilimo vadovybės siekimas užgniaužti lietuvių pastangas dėl savo politinio savarankiškumo. Be to, dėl dvarininkų abejingumo iš sukilėlių gretų pasitraukė baudžiauninkai“¹³⁶. Šiuo teiginiu autorius sukilimo rezultatą moksleivių atmintyje formuoja, kaip sukilimo metu lenkų–lietuvių vienybės stoką, taip pat luomų nesusikalbėjimą tarpusavyje.

Rūstis Komuntavičiaus ir Vaida Komuntavičienės parašė „Lietuvos istorijos“ vadovėlį, kuriame 1794 m. sukilimas pateikiamas labai glaustai, nurodant tik svarbiausius jo įvykius. Į T. Kosciuską ir J. Jasinskį žiūrima teigiamai, beje, knygoje pateikiami jų portretai. Paaiškinama, kodėl T. Kosciuszka ir jo šalininkai (nepažymima, jog tai lenkų ir lietuvių bajorai) panaikino Lietuvos tautinę aukščiausiąją tarybą ir J. Jasinskį atšaukė į Lenkiją (beje, nenurodoma, kas užėmė jo vietą): „LDK sukilėliai kėlė radikalius reiklavimus, panašius į jakobinizmo idėjas Prancūzijoje, kvietė kovoti dėl visų piliečių laisvės ir lygybės, siekė LDK išlaikyti nepriklausomą nuo Lenkijos“¹³⁷. Tačiau neišryškinama, jog tokių idėjų ir planų Lietuvoje organizatorius yra J. Jasinskis. Tekste nepažymimas T. Kosciuskos universalas, tik paminimi „agitaciniai lapeliai“, kurie buvo rašyti lietuvių kalba. Nerašoma apie T. Kosciuskos ir J. Jasinskio lemtį sukilime. Beje, neįvardijamas vyriausias sukilimo malšintojas.

Broniaus Makauskos „Lietuvos istorijos“ vadovėlyje labiau akcentuojamas T. Kosciuskos manifestas, nurodoma jo teigiama ir neigiama pusė: „Tai patraukė į sukilimą daugybę valstiečių, bet tarp bajorų kilo nepasitenkinimas.“¹³⁸ Autorius pateikia labai lakonišką teiginį, jog „mintis sukilti kilo pasklidus krašte žiniai, kad karalius prisijungė prie Targovicos konfederacijos.“ Reikia koreguoti šį teiginį, papildant jį. Be to, taip ir neįvardijamas, koks tai karalius. Apie J. Jasinskio ir T. Kosciuskos lemtį nieko neužsimenama, o akcentuojama tik tai, kad vieni sukilėliai

¹³⁶ Ten pat, p. 196.

¹³⁷ Kamuntavičius R., Kamuntavičienė V., *Lietuvos istorija 11-12 kl.*, Vilnius, 2000, p. 228.

¹³⁸ Makauskas B., *Lietuvos istorija 11-12 kl.*, Vilnius, 2006, p. 177.

pateko į prūsų rankas, o kiti buvo rusų ištremti į Sibirą. Šioje knygoje taip pat neįvardijamas vyriausias sukilimo malšintojas.

Mindaugo Tamošaičio „Istorijos vadovėlyje“ 1794 m. sukilimas pateikiamas labai trumpai. Autorius neparasė, kas iš Lietuvos sukilėlių užėmė Vilnių. Neužsimenama apie T. Kosciuškos universalą, apskritai nerašoma apie jokią kreipimąsi į miestiečius ir valstiečius. Užsimenama, kad LDK sukilėliams vadovavo J. Jasinskis ir kad „jam patiko Prancūzijos jakobinų politikos programa, o 1791 m. ATR Konstitucijos nuostatai atrodė nepakankamai radikalūs“¹³⁹. Be T. Kosciuškos ir J. Jasinskio kitos istorinės asmenybės neminimos. Sukilime šių dviejų asmenybių lemtis tradiciškai nepateikiama.

Istorijos vadovėlyje „Laikas“ tikrai išsiskiria T. Kosciuškos sukilimo aprašymas, kuriame pateikiama nemažai iliustracijų. Užsimenama apie T. Kosciuškos iškilmingai paskelbtą manifestą sukilimo pradžioje, paminėtas jo Polaneco universalas ir rašoma, kad „juo sukilime dalyvaujančiams valstiečiams žadėta suteikti asmens laisvę ir apriboti baudžiavą“¹⁴⁰. Akcentuojamas Lietuvos tautinės aukščiausiosios tarybos sudarymas bei deputacijų įsteigimas. Autoriai pažymi, jog „J. Jasinskis kreipėsi į gyventojus lenkų ir lietuvių kalbomis, ragino jungtis prie sukilėlių, remti juos. Tai pirmi žinomi lietuviškai rašyti atsišaukimai Lietuvoje“¹⁴¹. Pažymima, jog LDK sukilėlių veiksmai gąsdino Lenkijos bajorus, todėl T. Kosciūška panaikino Lietuvos tautinę aukščiausiąją tarybą ir tuo pačiu J. Jasinskį atšaukė į Lenkiją. Paminimas sukilėlių mūšis su Rusijos kariuomene prie Nemenšinės (pateikiama net iliustracija). Aprašyta pagrindinių sukilimo vadų lemtis – J. Jasinskis „žuvo vadovaudamas Varšuvos priemiesčio Pragos gynybai“, o T. Kosciūška „lemtingame mūšyje su rusais buvo sužeistas ir pateko į nelaisvę“¹⁴². Tačiau ir šiame vadovėlyje nepateikiamas sukilimo malšinimo pagrindinis vadas, net A. Suvorovo nėra paminėta.

Akivaizdu, kad po Nepriklausomybės atkūrimo istorijos vadovėliuose nėra pateikiamas 1794 m. sukilimo vertinimas (dėstoma tik faktinė medžiaga), todėl istorinėje sąmonėje sukilimas negali būti tinkamai formuojamas, nes nėra konkrečių keliamų idėjų (kaip R. Jaso, Z. Kiaupos, A. Bumblausko, A. Griffante ir E. Aleksandravičiaus). Istorikų minčių ir išvadų reikėtų tokiems vadovėliams, nes juose trūksta konkrečių įžvalgų, paremtų gausesniais faktais. Mano nuomone, tik žymūs Lietuvos istorikai gali įtvirtinti lietuvių atmintyje T. Kosciuškos sukilimo idėjiškumą (arba, kitaip tariant, svarbą Lietuvos istorijai), nes vadovėliai yra per silpni atlikti šią

¹³⁹ Tamošaitis M., *Istorijos vadovėlis 11 kl.*, Vilnius, 2010, p. 195.

¹⁴⁰ Kapleris I., Meištas A., *Laikas 9 kl. I dalis*, Vilnius, 2006, p. 43.

¹⁴¹ Ten pat, p. 43.

¹⁴² Ten pat, p. 44.

misiją. Jie privalo būti koreguojami istorikų, dirbančių akademinėje srityje. Žinoma, kaip išimtis, išskiriu A. Gumuliausko istorijos vadovėlį, nes jo autorius yra profesionalus istorikas. Deja, šio istoriko vadovėlis šiomis dienomis nebeformuoja Lietuvos moksleivių istorinės sąmonės, nes buvo parašytas 1993 m.

Atminties kultūra per istorinę sąmonę istorijos vadovėliuose formuojama gana silpnai. Žiūrint plačiau, reikia pabrėžti, jog Lietuvoje skirtingų istorijos vadovėlių turinio analizė rodo, kad svarbiausi istorijos įvykiai (krikštas, ATR XVIII a. pabaigos reformos, tautinis atgimimas, okupacija, rezistencija ir kt.) juose nušviečiami ir paviršutiniškai, ir prieštarinčiai, o jų vertinimas dažnai yra dviprasmiškas, grindžiamas autorių neapmąstytais ir nekritiškai priimtais, dažnai net neįsisąmonintomis ir nesuvoktomis teorinėmis, pasaulėžiūrinėmis ir vertybinėmis prielaidomis¹⁴³. Prie šito galima pridėti T. Kosciuškos sukilimą, kuris „dedamas“ į mokinio istorinę sąmonę fragmentiškai (vadovėliai akcentuoja skirtingus sukilimo įvykius, nėra vientiso istorinio naratyvo šia tema), paviršutiniškai (pagrindė pateikiami faktai), prieštarinčiai (be vertinimo).

Galima teigti, kad istorija išugdo gebėjimą prasmingai susieti praeitį su dabartimi. Šis gebėjimas turėtų būti panaudojamas ugdant Lietuvos piliečio ir europiečio tapatybę, tai pastarosios savivokos apibrėžtys turi priklausyti būtent nuo to, kokius praeities elementus laikome aktualiais, kaip juos įtraukiame į rišlų pasakojimą apie istorinę raidą ir kokiais priežastingumo ryšiais šie elementai susiję tarpusavyje. Kitaip tariant, susiduriame su vertybinio pasirinkimo sričiai priklausančiu klausimu: kurie praeities elementai turėtų tapti pagrindu įprasminti dabartį? Pasirodo, jog šis klausimas neliečia T. Kosciuškos sukilimo pateikimą vadovėliuose – sukilimas nėra įprasminamas atminties kultūroje per vadovėlius. Tuo tarpu akademinėje literatūroje sukilimo įprasminimo problema, kaip matome, keliama per idėjas. Taigi tik akademinė istorikų bendruomenė neleidžia T. Kosciuškos sukilimo atminčiai užmarštį.

Žvelgiant giliau į atminties–užmaršties sritį, sukilimo įprasminimo problema mokyklose, manau, tiesiogiai liečia mokinių, kaip Lietuvos piliečių, istorinės tapatybės formavimąsi. Visa tai susiję su istorine sąmone, kuri modeliuojama per istorijos mokymąsi, kuris yra dinamiškas procesas, kuriame besimokantysis pasikeičia. Kai ko įgyjama, kai ko išmokstama – supratimo, įgūdžių arba vieno, ir kito. Mokantis istorijos, įgyjama „istorija“: objektyvūs faktai, per tam tikrą laiką įvykę įvykiai tampa sąmoningu žinojimu – jie pasidaro subjektyvūs. Jie ima vaidinti tam tikrą vaidmenį subjekto samprotavimuose. Istorijos mokymasis yra sąmoningas faktų

¹⁴³ Merkinaitė S., Radžvilas V., Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema, *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*, Vilnius, 2011, p. 153.

dėliojimas tarp dviejų polių – būtent, iš vienos pusės, praeityje įvykusių žmonių ir jų gyvenimo pokyčių objektyvios dingsties, ir, iš kitos pusės, subjektyvios būties ir savęs supratimo bei orientavimosi laiko sraute. Tą procesą galima apibūdinti kaip dvejopą judėjimą: pirmiausia tai yra patirties įgijimas, laikui bėgant; antra, tai yra subjekto susaistymas su patirtimi. Tai nereiškia, kad istorijos medžiaga yra pateikiama galutinai baigta ir paprasčiausiai sąmoningai atgaminama. Tai taip pat nereiškia, kad tam, kuris mokosi yra perduodama tik tai, ko jį arba ją moko istorija. Taip žvelgiant į mokymosi procesą besimokančio mokinio vaidmuo nepakankamai išryškėja, o „istorija“ kaip mokimosi turinys, neteisingai konkretinama¹⁴⁴. Mano nuomone, vien faktų dėliojimas mokyklos istorijos vadovėlyje nesusaisto mokinio su „patirtimi“. Mokinys sukilimo temą įsimena tik faktiškai (nors faktai tada tampa subjektyvūs, tačiau jie neįprasminami), jis nesuvokia, kad T. Kosciuškos sukilimo prasmė arba idėjiškumas susijęs su jo (besimokančiojo) istorinės tapatybės dalimi, tad ji negali formuotis jo istorinėje sąmonėje. Kadangi tai nesiformuoja 1794 m. sukilimas kaip atminties vieta mokinių tarpe negali egzistuoti.

¹⁴⁴ Rusenas J., Patirtis, aiškinimas, orientacija: trys istorijos mokymosi matmenys, *Švietimo studijų sąsiuvinis*, 1997, Nr. 2, p. 50.

IŠVADOS

1. Lietuvoje romantizmo laikotarpiu 1794 m. sukilimo atminties vieta buvo formuojama tik per T. Kosciuškos asmenybę. J. A. Herbačiauskas išskiria T. Kosciuškos kreipimąsi į lietuvių ir lenkų valstiečius bei miestiečius. Šis naujo kontakto užmezgimas, pasireiškiantis vienybės principu, yra didžiausias T. Kosciuškos nuopelnas sukilimo metu. Publicisto M. Davainio–Silvestravičiaus tikslas buvo įrodyti T. Kosciuškos lietuvišką kilmę ir tuo pačiu pažymėti, kad ši asmenybė priklauso ne tik lenkams, bet ir lietuviams. Tik šis publicistas pirmasis ir vienintelis romantizmo laikotarpiu pamini T. Kosciuškos universalą. Istorikui S. Daukantui 1794 m. sukilimas pasirodė neaktualus: trumpai užsiminė apie sukilimą tik kultūriniu aspektu. Nei vienas romantizmo lietuvių istorikas ir rašytojas neaprašo sukilimo priežasčių, eigos, rezultatų. Romantizmo laikotarpiu T. Kosciuškos sukilimo atmintis dar tik buvo formavimosi stadijoje, kai tuo metu istorikai romantikai savo istorinius tyrimus buvo nukreipę į senąją Lietuvą, jos kultūrą, didžiųjų kunigaikščių laikus, per kuriuos formavo lietuvių tautos identitetą.

2. Tarpukario Lietuvoje 1794 m. sukilimo atminties vieta formuojama ne vien tik per T. Kosciuškos asmenį, bet ir per sukilimo aprašymą. A. Šapokos sukilimo aprašyme paminimas J. Jasinskis, tačiau T. Kosciūška labiau išskiriamas. Taip pat paminimi T. Kosciuškos paskelbti atsisaukimai lietuvių kalba. Tokį A. Šapokos neišsamų aprašymą mažai tepapildė V. Daugirdaitė Sruogienė, užsimenanti apie J. Jasinskio nuopelną – Vilniaus išvadavimą. Šių abiejų istorikų vadovėliuose sukilimo įvykių aprašymas, skirtas formuoti mokinių istorinę tapatybę, yra bevertis. M. Biržiškos aprašymas visiškai skiriasi nuo pastarųjų istorikų sukilimo aprašymų. Istorikas mini visus svarbiausius sukilimo įvykius, mūšius, Polaneco universalą – tokiu būdu bandydamas išsaugoti sukilimo atmintį ir svarbą Lietuvos istorijoje. Istorikas I. Lappo mini Laisvą generalinę Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės konfederaciją, sudarytą 1792 metais, kuri kvietė Lietuvos tautą kovoti už jos laisvę ir nepriklausomybę – tokiu būdu netiesiogiai akcentuodamas už ką 1794 m. sukilėliai kovojo. Nors tarpukario Lietuvos istorikai pateikė T. Kosciuškos sukilimo aprašymą, tačiau sukilimo atminimo figūra negalėjo konkuruoti su kitomis figūromis, nes Lietuvos visuomenė buvo prieš lietuvių–lenkų vienybę, kurią simbolizavo T. Kosciuškos idėja. Įsitvirtinus Vytautui Didžiajam lietuvių atmintyje, T. Kosciūška, galima teigti, tampa užmaršties dalimi.

3. Sovietų Lietuvoje 1794 m. sukilimo atminties vietos formavimas tiesiogiai siejasi su istorijos politika. J. Žiugžda, K. Jablonskis, J. Jurginis iki 8-ojo dešimtmečio T. Kosciuškos sukilimo idėją

performavo į J. Jasinskio sukilimo idėją. Tokiu būdu buvo pradėta formuoti J. Jasinskio atminimo figūra. Ją formuodami, J. Žiugžda, K. Jablonskis sukilimo aprašyme mini tik sukilėlių karines nesėkmes, tačiau iškelia J. Jasinskio kaip karo vado gudrumą bei narsą ir kaip priešpriešą įvardydami T. Kosciuškos politines klaidas. Tačiau J. Jasinskio sukilimo atminimo figūra negalėjo užimti jokios pozicijos lietuvių atminties kultūroje, nes pastaroji buvo visiškai apmirusi ir pakeista SSRS atminties kultūra, kurioje nuo 6-ojo dešimtmečio dominuojančią poziciją užėmė „pergalės mitas“. Šalia jo vyravo svarbios atminimo kultūros – „pasaulinė darbininkų klasės idėja“ ir „marksizmo–leninizmo ideologija“. Nuo 8-ojo dešimtmečio pradedama vėl formuoti T. Kosciuškos atminimo figūra, nes sukilimo aprašyme dingsta marksistinės–lenininės ideologijos aspektai. J. Jurginis, pakeitęs požiūrį į sukilimą, ir V. Merkys vadovėlyje aprašo J. Jasinskio pašalinimą iš Lietuvos sukilėlių vado pareigų, didesnis dėmesys skiriamas valstiečiams ir baudžios panaikinimui. B. Rybakovo vadovėlyje hiperbolizuojamas T. Kosciūška, minint jį kaip drąsų karvedį ir liepsningą patriotą. A. Gumuliauskas vadovėlyje plačiai aprašo T. Kosciūšką ir J. Jasinskį, istorikas pamini T. Kosciūškai lemtingą mūsų ties Macejovicais, akcentuoja Polaneco universalą esmę. Nors ir buvo aktualizuojami svarbūs sukilimo įvykiai, užsitęsusi istorijos politikos problema neleido iškilti T. Kosciuškos sukilimo atminimo figūrai.

4. Nepriklausomoje Lietuvoje 1794 m. sukilimo atminties vietą formuoja istorikai, savo darbuose įprasmindami šį sukilimą. Rimantas Jاسas akcentuoja, jog 1794 m. lietuviai sukilę išvien su lenkais išgelbėjo savo ir Lietuvos garbę, o to nepajėgė padaryti Nepriklausomos Lietuvos kariuomenė 1940 m. birželio 15 d. Z. Kiaupa pažymi Polaneco universalą reikšmę ir 1794 m. sukilimo metu jau besiformavusią daugialuomės tautos ir valstybės viziją. A. Bumblauskas sukilimo idėją įvardija kaip kovą dėl 1791 m. Gegužės 3 d. konstitucijos. Istorikas A. Griffante pristato T. Kosciuškos sukilimą kaip prasidėjusį valstiečių įpilietinimą. Be to, pažymėdamas Polaneco universalą reikšmę, akcentuoja, jog T. Kosciuškos sukilimo idėja persmelkta ne tik kovojimo dėl ATR valstietijos socialinių teisių, bet ir dėl lietuviškai kalbančių valstiečių kultūrinio individualumo gynimo. E. Aleksandravičius pažymi, jog 1794 m. sukilimo idėja – tai tarsi kova už demokratines vertybes (laisvė, lygybė, pagarba įstatymui), kurių puoselėjimas vienodai priskiriamas lenkams ir lietuviams. Istorijos vadovėliuose nėra pateikiamas 1794 m. sukilimo vertinimas (dėstoma tik faktinė medžiaga), todėl istorinėje sąmonėje sukilimas negali būti tinkamai formuojamas, nes nėra konkrečių keliamų idėjų, kurios įprasmintų sukilimą.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai

1. Aleksandravičius E., *Karklo diegas*, Vilnius, 2013.
2. Bumblauskas A., Dar kartą apie Lietuvos ir Lenkijos užmarštis, *Lietuvos istorijos studijos*, 2012, t. 30, p. 41–67.
3. Biržiška M., *Lietuvos sukilimas 1794 metais*, Vilnius, 1919.
4. Brusokas E., Už vientisą ir laisvą Respubliką: Vilniaus miestiečiai 1794 metų sukilime, *Darbai ir Dienos*, 2004, t. 37, p. 149–180.
5. Budreckis A., Kosciuškos sukilimas Lietuvoje, *Karys*, 1965, Nr. 9, p. 258–266.
6. Daugirdaitė Sruogienė V., *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1935.
7. Daukantas S., *Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių*, Čikaga, 1954.
8. Griffante A., Savo valstiečių beieškant. Dėl valstiečių simbolinio įpilietinimo Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr., *Istorija*, 2014, t. 93, Nr. 2, p. 59–77.
9. Gumuliauskas A., *Lietuva: nuo valstybės susikūrimo iki valstybės atkūrimo*, Vilnius, 1993.
10. Gumuliauskas A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989.
11. Herbačiauskas J. A., *Lietuvos atgimimas Lenkiškosios idėjos atžvilgiu*, Vilnius, 2001.
12. Jاسas R., 1794 metų sukilimo reikšmė Lietuvai, *Mokslas ir gyvenimas*, 1994, Nr. 3, p. 6–7.
13. Jučas M., Lukšaitė I., Merkys V., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1988.
14. Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija 7–9 kl.*, Kaunas, 1982.
15. Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija*, Kaunas, 1957.
16. Jurginis J., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija VII–IX klasei*, Kaunas, 1972.
17. Kamuntavičius R., Kamuntavičienė V., *Lietuvos istorija 11–12 kl.*, Vilnius, 2000.
18. Kapleris I., Meištas A., *Laikas 9 kl. I dalis*, Vilnius, 2006.
19. Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A., *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 2000.

20. Kiaupa Z., Sužlugdytos pertvarkos metas Lietuvoje XVIII amžiaus pabaigoje, *Acta academiae artium Vilnensis*, 2004, t. 32, p. 9–15.
21. Lappo I., *Lietuva ir Lenkija po 1569 m. Liublino unijos*, Kaunas, 1932.
22. Makauskas B., *Lietuvos istorija 11–12 kl.*, Vilnius, 2006.
23. Rybakovas B., *TSRS istorija VIII klasei*, Kaunas, 1988.
24. Šapoka A., *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989.
25. Šestakovas A., *TSRS istorija trumpasis kursas*, Kaunas, 1954.
26. Tamošaitis M., *Istorijos vadovėlis 11 kl.*, Vilnius, 2010.
27. Vaitkevičius B., Jučas M., Merkys V., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių lakų iki 1971 metų I*, Vilnius, 1985.
28. Vaversis, Tadeusz Kaszczka buvo Lietuvninkas, *Auszra*, 1883, Nr. 5, p. 136–138.
29. Žiugžda J., Jablonskis K., Jurginis J., *Lietuvos TSR istorija: Nuo seniausių lakų iki 1971 metų I*, Vilnius, 1957.

Literatūra

1. Assmann A., Re-framing memory. Between individual and collective forms of constructing the past, *Performing the past: Memory, History and Identity in modern Europe*, sudaryt. K. Tilmans, Frank van Vree, Jay Winter, Amsterdam, 2010, p. 35–51.
2. Assmann J., Collective Memory and Cultural Identity, *New German Critique*, 1995, Nr. 65, p. 125–133.
3. Berenis V., Simono Daukanto ir Juozo Jaroševičiaus istorinės Lietuvos samprata, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1993, t. 5, p. 90–103.
4. Bumblauskas A., Konfliktai Lietuvos sovietinėje istoriografijoje: psichologija ar metodologija?, *Lietuvos sovietinė istoriografija: teoriniai ir ideologiniai kontekstai*, sudaryt. A. Bumblauskas, N. Šepetytė, Vilnius, 1999, p. 102–120.
5. Daukantas S., *Laiškai Teodorui Narbutui: Epistolinis dialogas*, Vilnius, 1996.
6. Griffante A., Savo valstiečių beieškant. Dėl valstiečių simbolinio įpilietinimo Lietuvoje XIX a. pab.–XX a. pr., *Istorija*, 2014, t. 93, Nr. 2, p. 59–77.

7. Ivinskis Z., Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, *Lietuvos katalikų mokslo akademija, Suvažiavimo darbai*, Roma, 1972, t. 3, p. 320–341.
8. Mačiulis D., Laikiniosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 133-156.
9. Mačiulis D., Petrauskas R., Staliūnas D., *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?*, Vilnius, 2012.
10. Merkinaitė S., Radžvilas V., Istorijos mokymas mokyklose kaip valstybinės istorijos politikos problema, *Istorijos subjektas kaip istorijos politikos problema*, Vilnius, 2011, p. 113–165.
11. Nikžentaitis A., Atminties ir atminimo kultūrų modeliai: Lietuva, Lenkija, Rusija, Vokietija, *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX-XXI amžiuje*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2011, p. 439–458.
12. Nikžentaitis A., Atminties ir istorijos politika Lietuvoje, *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 517–538.
13. Nikžentaitis A., *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, 2002.
14. Nora P., Between Memory and History, *Representations* 26, California, 1989, p. 7–24.
15. Safronovas V., Ar Tarybų sąjungoje būta alternatyvos vyraujančiai atminimo kultūrai?, *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 349–382.
16. Selenis V., Adolfas Šapoka ir nepriklausomos Lietuvos istorijos mokslo programa „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“, *Istorija*, 2008, t. 71, p. 13–21.
17. Skirius J., XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tada Kosciušką, *Istorija*, 2011, t. 82, p. 47–54.
18. Staliūnas D., *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, Vilnius, 2008.
19. Statkus N., *Etniškumas ir nacionalizmas*, Vilnius, 2003.
20. Šidlauskas A., Igno Onacevičiaus Lietuvos istorijos koncepcija, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 4, p. 103–109.
21. Švedas A., *Matricos nelaisvėje: sovietmečio lietuvių istoriografija (1944–1985)*, Vilnius, 2009.
22. *Švietimo studijų sąsiuvinis*, sudaryt. A. Poviliūnas, 1997, Nr. 2.

23. Wittek P., Istorinės politikos doktrina – arba kelių veikslių „drama“, *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sudaryt. A. Nikžentaitis, Vilnius, 2013, p. 539–570.
24. Žukas S., *Simonas Daukantas*, Kaunas, 1988.

SANTRAUKA

Darbe tiriama Lietuvos istoriografijoje 1794 m. sukilimo atminties ir atminimų formavimasis Lietuvoje. Bandoma išsiaiškinti, kokios priežastys lėmė 1794 m. sukilimo atminties vietos įsitvirtinimą arba neįsitvirtinimą Lietuvos atminties kultūroje skirtingais istoriniais laikotarpiais.

Lietuvoje romantizmo laikotarpiu 1794 m. sukilimo atminties vieta buvo formuojama per Tado Kosciuškos asmenybę. T. Kosciuškos sukilimo atmintis dar tik buvo formavimosi stadijoje. Tuo metu istorikai romantikai tyrė senąją Lietuvos kultūrą, didžiųjų kunigaikščių laikus, per kuriuos formavo lietuvių tautos identitetą.

Tarpukario Lietuvoje 1794 m. sukilimo atminties vieta buvo formuojama ne vien tik per T. Kosciuškos asmenį, bet ir per sukilimo aprašymą. Nors tuo metu istorikai pateikė T. Kosciuškos sukilimo aprašymą, tačiau sukilimo atminimo figūra negalėjo konkuruoti su kitomis figūromis, nes Lietuvos visuomenė buvo prieš lietuvių–lenkų vienybę, kurią simbolizavo T. Kosciuškos sukilimo idėja. Įsitvirtinus Vytautui Didžiajam lietuvių atmintyje, T. Kosciūška tapo užmaršties dalimi.

Sovietų Lietuvoje 1794 m. metų sukilimo atminties vietos formavimas priklausė nuo istorijos politikos. Iki 8-ojo dešimtmečio kai kurie istorikai T. Kosciuškos sukilimo idėją performavo į J. Jasinskio sukilimo idėją, o nuo 8-ojo dešimtmečio vėl buvo grįžtama prie T. Kosciuškos sukilimo idėjos. Nors ir buvo aktualizuojami svarbūs sukilimo įvykiai, užsitęsusi istorijos politikos problema neleido iškilti T. Kosciuškos sukilimo atminimo figūrai.

Nepriklausomoje Lietuvoje 1794 m. sukilimo atminties vieta formuojama per istorikų idėjas. Šių idėjų trūksta mokykliniuose istorijos vadovėliuose, todėl istorinėje sąmonėje sukilimas negali būti tinkamai formuojamas.

SUMMARY

Memory and Remembrances of the 1794 Uprising in Lithuania

The final paper presents an analysis of the formation of the memories and remembrance of the Lithuanian uprising of 1794 in Lithuanian historiography. The goal of the study is to determine the reasons of the remembrance of the uprising of 1794 taking or not taking root in the Lithuanian cultural memory during different historical periods.

During the period of romanticism in Lithuania, the memory of the uprising of the year 1794 was formed via the historical figure of T. Kościuszko. The memory of the Kościuszko Uprising was still in the first stages of its formation. At that time, the historians researched the old Lithuanian culture and the times dating back to the grand dukes of Lithuania, and employed such studies in the formation of the identity of the Lithuanian nation.

During the interwar period in Lithuania, the memory of the uprising of the year 1794 was shaped not only via the historical figure of T. Kościuszko, but also with the help of the description of the uprising. Even though back then the historians presented the depiction of the Kościuszko Uprising, the figure of the uprising leader was incapable of competing with other prominent historical figures as the Lithuanian society was battling against the Lithuanian and Polish unity symbolized by the Kościuszko Uprising. As the historical figure of Vytautas the Great took root in the memories of the Lithuanians, T. Kościuszko remained forgotten in the past.

The formation of the memory of the uprising of 1794 in the times of the Lithuanian Soviet Socialist Republic was dependent on the historical policy. Up till the seventies, several historians reshaped the idea of the Kościuszko Uprising into that of the J. Jasinskis Uprising. In later periods, the historians once again returned to the idea of the Kościuszko Uprising. Even though important events of the uprising were brought to light, the ever persistent problems of historical policy prevented the firm establishment of the memory of the Kościuszko Uprising.

During the time of the independent Lithuania, the memory of the uprising of the year 1794 was formed via the ideas of the historians. These ideas are not depicted sufficiently in the history books; thus, the memory of uprising cannot be shaped satisfactorily in the historical consciousness.